

Монографія присвячена комплексному дослідженню теоретико-методологічних і практичних аспектів розвитку творчого середовища в закладах вищої освіти (вищих військових навчальних закладах, закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання). У науковій праці висвітлено сучасні підходи до організації педагогічного процесу, що сприяють становленню атмосфери співтворчості, натхнення та професійної самореалізації. Колективна монографія буде корисною для науковців, викладачів, керівників різних рівнів закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти та всіх, хто цікавиться питаннями інноваційного розвитку освіти та особистісного креативного розвитку.

Андрій Титович
Оксана Юденко
Олександр Хацяюк

Андрій Титович - доцент кафедри хореографії та спортивних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, кандидат педагогічних наук.
Оксана Юденко - кандидат педагогічних наук, доцент.
Олександр Хацяюк - заслужений тренер України, магістр.

КРЕАТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Монографія присвячена актуальним питанням розвитку творчого середовища в закладах вищої освіти

 LAMBERT
Academic Publishing

**Андрій Титович
Оксана Юденко
Олександр Хацаюк**

КРЕАТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**Андрій Титович
Оксана Юденко
Олександр Хацаюк**

КРЕАТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

**Монографія присвячена актуальним
питанням розвитку творчого середовища в
зкладах вищої освіти**

LAP LAMBERT Academic Publishing

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L publishing group

120 High Road, East Finchley, London, N2 9ED, United Kingdom

Str. Armeneasca 28/1, office 1, Chisinau MD-2012, Republic of Moldova,
Europe

Managing Directors: Ieva Konstantinova, Victoria Ursu

info@omniscryptum.com

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-8-42909-6

Copyright © Андрій Титович, Оксана Юденко, Олександр Хацяук

Copyright © 2025 Dodo Books Indian Ocean Ltd. and OmniScriptum S.R.L
publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

**Андрій Титович
Оксана Юденко
Олександр Хацяюк**

КРЕАТИВНА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

FOR AUTHOR USE ONLY

2025

Монографія присвячена комплексному дослідженню теоретико-методологічних і практичних аспектів розвитку творчого середовища в закладах вищої освіти (вищих військових навчальних закладах, закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання). У науковій праці висвітлено сучасні підходи до організації педагогічного процесу, що сприяють становленню атмосфери співтворчості, натхнення та професійної самореалізації.

Автори аналізують сутність творчої атмосфери як важливого чинника ефективної педагогічної діяльності, зокрема через призму соціально-психологічного клімату в колективі, взаємодію між викладачами та здобувачами вищої освіти, а також застосування інноваційних методик навчання. Значна увага приділяється питанням мотивації педагогів до творчості, розвитку їхньої креативності та впровадження сучасних педагогічних технологій.

У монографії представлено результати емпіричних досліджень, практичні кейси та рекомендації щодо створення сприятливого творчого середовища у закладах вищої освіти.

Перший розділ монографії присвячений визначенню сутнісних характеристик поняття – «творчість» та творча педагогічна і інноваційна (креативна) діяльність; проаналізовано зміст педагогічної діяльності та педагогічної творчості та розкрита структура здібностей, як одного з основних факторів, що сприяють творчій педагогічній діяльності. Теоретично ми дослідили поняття «атмосфери» в колективі та розглянули поняття «творча індивідуальність», яке розглядається нами як ефективна технологія, за допомогою якої можна направити педагогічну творчу діяльність в русло інноваційної діяльності. Нами обґрунтовано, що джерелом прояву творчої індивідуальності людини є натхнення, тому ми зупинились і на розкритті цього поняття, яке нами розглядається як творчий стан людини.

Другий розділ монографії присвячений розробці та експериментальному підтвердженні взаємозв'язку творчої атмосфери в педагогічному колективі та прояву творчої індивідуальності людини. Викладено основні фактори, які характеризують показники атмосфери в колективі як соціально-психологічної умови прояву творчої індивідуальності людини в групі; проаналізовано результати експерименту, представлені методичні рекомендації щодо поліпшення атмосфери в групі та прояву творчої індивідуальності людини.

Колективна монографія буде корисною для науковців, викладачів, керівників різних рівнів закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти та всіх, хто цікавиться питаннями інноваційного розвитку освіти та особистісного креативного розвитку.

Рецензенти:

Петро Рибалка,

доктор педагогічних наук, професор, заслужений тренер України, завідувач кафедри теорії та методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (Україна).

Даріуш Скальські,

доктор педагогічних наук, науковий та дидактичний співробітник, Інструктор-викладач (WORP), Інструктор з водного порятунку, Інструктор з плавання і Тренер з плавання, Академія фізичного виховання та спорту (Польща).

Костянтин Ананченко,

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри єдиноборств Харківської державної академії фізичної культури, м. Харків, Україна, начальник управління у справах молоді та спорту Харківської обласної державної адміністрації (Україна).

FOR AUTHOR USE ONLY

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	
ТВОРЧА АТМОСФЕРА В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ, ЯК УМОВА ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	12
1.1. Творчість, як умова конструктивної педагогічної діяльності	12
1.2. Здібності як один з основних факторів, що сприяють творчій педагогічній діяльності	25
1.3. Поняття творчої атмосфери та прояв творчої індивідуальності	35
1.4. Креативність особистості	41
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОЇ АТМОСФЕРИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ТА ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ (КРЕАТИВНОЇ) ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ	45
2.1. Методи та процедура дослідження	46
2.2. Аналіз результатів дослідження	49
2.3. Соціально-психологічний тренінг як один з методів поліпшення атмосфери в групі та прояву індивідуальності	54
Висновки до розділу 2	62
ВИСНОВКИ	65
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	74

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВНЗ** – вищий навчальний заклад.
ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти.
ЗВО – заклад вищої освіти.
КК – креативна компетентність.
КІ – креативна індивідуальність.
НПП – науково-педагогічний працівник.
ОП – освітній процес.
ПП – педагогічний процес.
ПК – педагогічний колектив.
ПР – педагогічна рефлексія.
ПТД – професійно-творча діяльність.
РК – рефлексивна компетентність.
СОТ – створення оптимальної творчої атмосфери.
ТП – творчий.

FOR AUTHOR USE ONLY

ВСТУП

Сучасна освіта потребує кардинальних змін, спрямованих на розвиток креативності, інноваційного мислення та творчого самовираження як у педагогічних працівників, так і в здобувачів освіти. В умовах стрімкого технологічного прогресу та змінюваних суспільних викликів традиційні підходи до навчання вже не завжди є ефективними. Саме тому формування творчої атмосфери в педагогічному колективі та сприяння прояву креативної індивідуальності кожної особистості набувають особливої актуальності.

Творча атмосфера у закладі освіти є не лише запорукою продуктивного навчального процесу, а й важливим фактором формування мотивації, ініціативності, емоційного комфорту та професійної самореалізації. Гармонійна взаємодія педагогів у колективі сприяє їхньому особистісному зростанню, підвищенню рівня педагогічної майстерності та створенню інноваційного освітнього середовища. Водночас підтримка креативності у здобувачів вищої освіти дозволяє їм розвивати нестандартне мислення, ініціативність та здатність до самовираження, що є важливими якостями у сучасному освітньому середовищі.

На початку ХХ сторіччя людство заново відкриває і переосмислює базові цінності й принципи, що визначають як існування окремої людини, так і суспільства в цілому, по-новому проникаючи в сутність того, що є людиною і які основні шляхи її становлення і розвитку. Зміни, що відбуваються в суспільстві потребують індивідів, здатних до суспільного, особистісного, професійного самовизначення й саморозвитку, адже продуктивний та гармонійний розвиток суспільства неможливий без росту творчого потенціалу й особистісного розвитку кожної людини.

Базовим елементом в рішенні всього комплексу суспільних завдань завжди є освіта. Для продуктивного життя в суспільстві людина повинна бути підготовлена для вирішення інноваційних, творчих, нестандартних завдань. Тут повинен бути мобілізований весь потенціал знань про людину, про її здатність до нестандартного мислення й дії в нових, здебільшо ускладнених обставинах.

З початку 90-х років у нашому суспільстві намітилися тенденції переорієнтації традиційних форм виховання, навчання й розвитку особистості на пошук і реалізацію нових моделей, спрямованих на актуалізацію особистісного потенціалу як учня, так і вчителя. У цей період у психолого-педагогічній науці відбувається становлення парадигми розвиваючої освіти (А. Асмолов, О. Бондаревська, В. Давидов, І.В. Дубровіна, В. Зінченко, І. Іл'ясов, Є. Ісаєв, І. Котова, В. Кудрявцев, В. Ляудис, А. Матюшкин, В. Фляків, В. Петровський, В. Слободчиков, Д. Фельдштейн, Є. Шиянов, І. Якиманська, О. Яковлева й ін.). На перший план вийшли завдання становлення творчої індивідуальності всіх учасників педагогічного процесу, створення умов, що забезпечують розвиток і саморозвиток творчих здібностей, особистісне зростання вчителів та учнів.

Поняття творчої індивідуальності вказує на те, «що людина із усього різноманіття соціальних ролей і функцій, сукупності зв'язків і відносин з іншими виділяє своє, власне, робить їх абсолютно ціннісним змістом свого справжнього «Я». У соціальні ролі, які включають суспільну поведінку людина вкладає щось своє – унікальне, неповторне, самобутнє (єдине у своєму роді)».

Розглядаючи творчу індивідуальність як прояв самобутності, унікальності, неповторності, ми характеризуємо її реалізацію як творчий акт. Становлення індивідуальності є процесом індивідуалізації суб'єктивної реальності. Індивідуалізація проходить, на думку В. Слободчикова, шляхом самовизначення й відособленості особистості, її виділення зі співтовариства, оформленості її окремоті, унікальності й неповторності. «Людина як індивідуальність розкривається в самобутньому авторському «читанні» соціальних норм життя, у створенні власного, суголубо індивідуального (унікального й неповторного) способу життя, свого світогляду, власної (незагальної) особи, слідує голосу власної совісті».

Індивідуальність це самобутня особистість, яка активно й творчо проявляє себе в житті. Проблема індивідуальності є центральною проблемою теорії психології особистості як вітчизняної психології, так і зарубіжної. Її досліджували відомі психологи, такі як: Б. Анан'єв, Л. Виготський, С. Ісаєв, В. Мерлін, Р. Немов, І. Палей, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, А. Адлер, А. Маслоу, Э. Фромм та інші., однак при досить широкому інтересі до проблеми індивідуальності, дослідження проблеми прояву творчої індивідуальності в педагогічній діяльності, створення умов для її прояву, дослідження творчої атмосфери, як умови для становлення індивідуальності учасників педагогічного процесу є актуальними і сьогодні.

Людське суспільство визначається насамперед тим, що його індивіди навчають, і лише при врахуванні цієї обставини людське суспільство повинне бути зрозуміле як об'єднання індивідів, привласнюючи досвід один одного. У вітчизняній психології сутність індивіда як особистості полягає в тому, щоб робити нове, і створюючи, передавати його іншим людям. Як відзначає А. Петровський, «особистість – це людина-творець і разом з тим людина-вчитель». Творчість виступає тут як основна умова становлення особистості із індивіду. Таким чином, найважливішою проблемою розвитку особистості є творчість. Причому нами творчість розуміється і як соціальна характеристика педагогічної діяльності і як особистісна характеристика, яка є не набором особистісних рис, а реалізацією власної індивідуальності. Ми розглядаємо людську індивідуальність як неповторну і унікальну, тому реалізація індивідуальності – це і є творчий акт – внесення в світ нового, що раніше не існувало.

У наш час при вирішенні завдань, пов'язаних з проблемами створення умов для реалізації творчої індивідуальності всіх учасників педагогічного процесу, освіта зазнає значних труднощів, однієї із причин яких є те, що вчитель в процесі навчання й виховання недостатньо спирається на наявні психологічні знання про специфіку особистісного розвитку та саморозвитку і механізми прояву творчої індивідуальності в навчальному процесі.

Використання наявного потенціалу накопичених психологічних знань в процесі організації інноваційних форм педагогічної діяльності, створення більш цілісних технологічних систем психологічного забезпечення педагогічного процесу, орієнтованого на якісно нові результати педагогічної діяльності, могло б вирішити цілий ряд актуальних завдань, пов'язаних з мобілізацією творчого потенціалу всіх учасників педагогічного процесу. Тому проблема дослідження глибинних психологічних запитів особистості, що розвивається в колективі в умовах навчального середовища, є в цей час досить значимою та актуальною як в теоретичному, так і практичному відношенні.

Актуальність зумовлена необхідністю усунення суперечностей: між потребою у підвищенні рівня прояву творчої індивідуальності педагогів, що визначається зростаючими вимогами суспільства та недостатньою спрямованістю методичної роботи в навчальних закладах, на розвиток умов, які б сприяли прояву творчої індивідуальності викладача.

Об'єктом дослідження є творча атмосфера в педагогічному колективі.

Предмет дослідження: особливості впливу творчої атмосфери на прояв творчої (креативної) індивідуальності людини.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні взаємозв'язку творчої атмосфери в педагогічному колективі та прояву творчої (креативної) індивідуальності та в емпіричному дослідженні цього взаємозв'язку.

Припущення: для прояву творчої індивідуальності педагога однією з важливих умов є творча атмосфера в педагогічному колективі.

Мета, предмет і об'єкт дослідження зумовлюють *завдання*, які вирішувались в процесі дослідно-аналітичної роботи, а саме:

- 1) провести теоретичний аналіз поняття „творчої атмосфери” в педагогічному колективі та поняття „творчої індивідуальності” в психолого-педагогічній літературі;
- 2) обґрунтувати програму емпіричного дослідження взаємозв'язку творчої атмосфери та прояву творчої індивідуальності людини;
- 3) проаналізувати отримані результати дослідження;
- 4) розробити практичні рекомендації для активізації творчої атмосфери (індивідуальної креативності) у педагогічному колективі.

Методологічними та теоретичними передумовами дослідження є:

1) положення про вплив групових процесів на особистісний розвиток в процесі спільної діяльності (Г. Андреева, А. Донців, Я. Коломинський, Р. Немов, Б. Паригін, А. Петровський, В. Шпалінський, М. Ярошевський);

2) концепція М. Чехова про прояв індивідуальності у творчій атмосфері, погляди на природу творчої індивідуальності сучасних вітчизняних і закордонних авторів (Б. Анан'єв, Л. Божович, Л. Дорфман, А. Леонт'єв, В. Мерлін, І. Палей, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Русалов, А. Адлер, Р. Детеринг, А. Маслоу, Я. Морено, Г. Олпфрт, К. Роджерс, Т. Шибутани);

3) погляди сучасних вітчизняних представників педагогічної науки на прояв творчої індивідуальності педагогів в процесі професійної діяльності (О.А. Абдуліна, Є.В. Бондаревська, Л.С. Богуславський, В.І. Загвязинський, В.А. Кан – Калік, І.Д. Нікандров).

Наукова та теоретична новизна роботи – у колективній монографії в якості самостійного предмета дослідження виступила творча атмосфера у педагогічному колективі та продемонстровано її домінуючий вплив у прояві творчої (креативної) індивідуальності людини.

Практична значимість дослідження: результати теоретичного дослідження та практичні рекомендації, щодо розвитку творчої атмосфери в педагогічному колективі можуть бути використані для вдосконалення навчально-виховного процесу, а також для розвитку та актуалізації особистості в навчальному середовищі шляхом прояву її творчої (креативної) індивідуальності.

Методи дослідження (теоретичний аспект):

1) тестування (тест креативного мислення Торренса (ТТСТ) – оцінює гнучкість, оригінальність, розробленість та швидкість мислення; методика «Незавершені фігури» (Гільфорд, 1967) – оцінює здатність знаходити нестандартні рішення; опитувальник креативності Амабайл – визначає рівень творчого потенціалу особистості);

2) анкетування та опитування (анкета на визначення креативного потенціалу особистості – містить відкриті та закриті питання про ставлення до творчості, готовність до нестандартного мислення; методика «Стиль творчого поведінки» (Кириєнко) – аналізує схильність до креативних рішень у різних сферах діяльності; спостереження; вивчення творчої активності особистості у природних або змодельованих умовах; аналіз поведінки під час виконання творчих завдань);

3) експеримент (метод незавершених ситуацій – досліджуваному пропонують знайти вихід із нестандартної проблеми; брейнштормінг (мозковий штурм) – оцінюється здатність генерувати ідеї; креативні вправи (асоціативні ряди, альтернативні застосування предметів тощо));

4) аналіз продуктів діяльності (вивчення творчих робіт (малюнки, тексти, проекти); оцінка оригінальності, гнучкості та нестандартності підходів;

5) метод експертного оцінювання (аналіз творчого потенціалу особистості через оцінку фахівцями (психологами, педагогами, креативними практиками).

Ключові слова: творчість, креативність, творча педагогічна діяльність, інноваційна діяльність, здібності, творча атмосфера, творча індивідуальність, натхнення.

Andrii TYTOVYCH, Oksana YUDENKO, Olexandr KHATSAIUK.
FORMATION OF A CREATIVE ATMOSPHERE IN THE TEACHING STAFF AND MANIFESTATION OF CREATIVE INDIVIDUALITY OF THE INDIVIDUAL. Modern education requires radical changes aimed at developing creativity, innovative thinking, and creative self-expression in both teaching staff and students. In the context of rapid technological progress and changing social challenges, traditional approaches to learning are no longer always effective. That is why the formation of a creative atmosphere in the teaching staff and the promotion of the manifestation of the creative individuality of each individual are becoming particularly relevant.

A creative atmosphere in an educational institution is not only a guarantee of a productive educational process, but also an important factor in the formation of motivation, initiative, emotional comfort and professional self-realization. Harmonious interaction of teachers in a team contributes to their personal growth, increasing the level of pedagogical skills and creating an innovative educational environment. At the same time, supporting creativity in higher education students allows them to develop non-standard thinking, initiative and the ability to express themselves, which are important qualities in a modern educational environment.

Research methods (theoretical aspect):

- 1) testing (Torrance Creative Thinking Test (TTCT) – assesses flexibility, originality, elaboration and speed of thinking; “Incomplete Figures” technique (Guilford, 1967) – assesses the ability to find non-standard solutions; Amabile Creativity Questionnaire – determines the level of creative potential of the individual);
- 2) questionnaire and survey (questionnaire to determine the creative potential of an individual - contains open and closed questions about the attitude to creativity, readiness for non-standard thinking; the "Creative Behavior Style" technique (Kirienko) - analyzes the tendency to creative decisions in various areas of activity; observation; study of the creative activity of an individual in natural or simulated conditions; analysis of behavior when performing creative tasks);
- 3) experiment (method of incomplete situations – the subject is asked to find a solution to a non-standard problem; brainstorming – the ability to generate ideas is assessed; creative exercises (associative series, alternative uses of objects, etc.));
- 4) analysis of activity products (study of creative works (drawings, texts, projects); assessment of originality, flexibility and non-standard approaches;
- 5) expert assessment method (analysis of the creative potential of an individual through assessment by specialists (psychologists, teachers, creative practitioners).

In the process of research and analytical work, we have established that the main condition for the realization of the creative potential of the individual in the pedagogical team is a creative atmosphere. In addition, we have scientifically substantiated the factors and conditions that determine the possibility of creating a creative atmosphere and the manifestation of the creative individuality of all participants in the pedagogical process in it: the factor of innovativeness of pedagogical activity; the factor of creativity of pedagogical activity as a personal and social characteristic of the teacher and pedagogical activity; the factor of community of pedagogical activity.

For the manifestation of creative individuality in pedagogical activity, a number of socio-psychological conditions are necessary that determine its manifestation, formation and development: a creative atmosphere, which we characterize as a condition for the manifestation of creative individuality and is studied from various sides - as a phenomenon of life, as a stimulus for creativity, as a way of analyzing life, as a connection between the beginning and the idea.

We consider the atmosphere as an opportunity to realize one's own individuality, as a feeling, a mood for this realization; for the formation of creative individuality, one of the important conditions is necessary - the condition of joint innovative pedagogical activity, which in turn is determined by the specifics of the innovative pedagogical team, namely: creative individuality can only manifest itself:

1) in a specifically socially organized group – a community – a social association with a goal determination, while the goal determination is considered by us as an innovative idea;

2) in a group in which the following are expressed: the goal of the group (innovative ideas); group norms (norms of innovative activity); group cohesion; phases of group development; a certain structure of the group.

In the shortest version, we can talk about a creative personality as one who "owns" strategies for solving new problems, implements these strategies, and is able to make appropriate changes to their activities depending on specific conditions and their own capabilities. These characteristics allow us to see three main components of a personality as a holistic system, namely its intellectual, volitional, and emotional qualities, which are united by creative abilities.

We consider the creative personality as an effective technology with which you can direct pedagogical creative activity towards innovative activity.

Keywords: *creativity, creative pedagogical activity, innovative activity, abilities, creative atmosphere, creative individuality, inspiration.*

РОЗДІЛ 1

ТВОРЧА АТМОСФЕРА В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ, ЯК УМОВА ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У даному розділі розглядається феномен творчої атмосфери в педагогічному колективі як важливий фактор розвитку та прояву творчої індивідуальності особистості. Визначено сутність творчого середовища, його структурні компоненти та особливості впливу на формування креативного потенціалу учасників освітнього процесу.

Аналізуються основні чинники, що сприяють створенню сприятливої творчої атмосфери, зокрема стиль педагогічного спілкування, рівень довіри та співпраці між учасниками освітнього процесу, можливості для самовираження й експериментування. Особливу увагу приділяється ролі педагогічного колективу як носія творчих цінностей та генератора інноваційних ідей.

Розділ містить теоретичний аналіз концепцій творчості в педагогічній діяльності, а також практичні рекомендації щодо формування умов, що сприяють розкриттю творчої індивідуальності особистості в освітньому середовищі.

1.1. Творчість, як умова конструктивної педагогічної діяльності

Розвиток психологічної науки протягом ХХ століття був пов'язаний, зокрема, з цілеспрямованими розробками проблем творчості у різних її вимірах. Тут можна назвати досить відомі свого часу роботи Т. Рібо та П. Енгельмейера, які започаткували відповідні дослідження вже на початку століття. Трохи пізніше С.О. Грузенберг зробив одну з перших спроб дійти певного синтезу різних напрямів у дослідженнях творчості. Без перебільшення можна назвати справжньою віхою комплексні розробки, які здійснювались у Харкові і були втілені у цілій серії видань з психології творчості.

Надалі розвиток науки та техніки сприяв виникненню певною мірою автономного напрямку в сфері психології творчості, який був пов'язаний з дослідженням технічної творчості. Це були роботи американського психолога Д. Росмана та радянського – П.М. Якобсона, присвячені аналізу винахідницької діяльності. Вже пізніше сюди додалися ще й до сьогодні недооцінені роботи С.М. Василейського, відомі праці Г.С. Альтшулера, Т.В. Кудрявцева, Є.О. Мілеряна, В.О. Моляко, цілої плеяди українських дослідників, що працювали у вперше створеній в СРСР лабораторії психології творчості в Київському Інституті психології.

Безумовно, не могли залишитися без уваги проблеми, пов'язані з науковою діяльністю, оскільки наука стала могутньою підсистемою у загальному розвитку людства, особливо в окремих найбільш розвинутих країнах; тому психологія наукової творчості вже на початку 60-х років почала формуватися як самостійна, відносна автономна складова в системі психології творчості.

Треба нагадати, що довгий час психологія творчості не виділялася в окремий напрям. Певною мірою таке положення зберігається й донині. І це цілком зрозуміло, якщо ми звернемо увагу хоча б на ту обставину, що дослідження більшості питань психології творчості тісно пов'язано з проблемами загальної, вікової, педагогічної психології, психології праці, психології особистості та інших. Це також можна пояснити й тим, що в сфері психології творчості було порівняно небагато досліджень, не домінувала якась загальноновизнана теорія.

Нині ситуація змінилась і психологія творчості цілком обґрунтовано може виступати і як окремий напрям у психології, і, якщо реалізовувати комплексний підхід, на перетині кількох наук – педагогіки, медицини, фізіології, соціології та ін. Головне ж полягає у тому, що сьогодні ми маємо всі підстави говорити про існування чіткого замовлення на здійснення досліджень саме з психології творчості. Це пояснюється в першу чергу тим, що загальні тенденції розвитку людства, окремих країн, та й тенденції в індивідуальній праці, індивідуальному житті практично кожної людини вимагають, окрім класичних знань та вмій, також і знань та вмій саме пов'язаних з творчістю, бо у кожного існує необхідність успішно розв'язувати нові завдання, нові проблеми творчого характеру. При цьому можна звернути увагу й на зростання обсягів інформації, яку людина має переробляти, і на дефіцит часу, на різноманітні перешкоди, бар'єри, які додаються до загальних умов діяльності ледве не в кожній професії, на кожному робочому місці, а нерідко й у побутових умовах. Тому про успішність або неуспішність будь-якої діяльності ми, багато в чому, можемо судити тоді, коли можна позитивно оцінювати творчу діяльність кожного працівника, який виконує роботу в сучасних умовах.

Ідея необхідності розробок у сфері психології творчості, таким чином, стала сьогодні вже певною мірою буденною, щоправда не набуваючи при цьому буденності у становленні своїх фундаментальних методологічних положень та теоретичних позицій.

Серед багатьох питань, які тісно пов'язані з дослідженням психології творчості, як відомо, є чимало таких, які стосуються аспектів, що стали вже загальновідомими, або, якщо говорити точніше, вже давно звернули на себе увагу дослідників. Це, перш за все, процес творчості, творча особистість, індивідуальна та колективна творчість, навчання творчості, стимулювання творчої активності, продукти творчості. Деякі нові аспекти почали вимальовуватись нещодавно. Сюди можна було б віднести дослідження стратегіальної організації творчого процесу, розробки нових методів та прийомів стимулювання творчого пошуку. А ще новітнішими можна вважати зовсім мало розроблені й значною мірою не визначені в багатьох аспектах напрями, які стосуються, скажімо, використання комп'ютерів у творчій діяльності, творчості в ускладнених екстремальних умовах, і, на нашу думку, важливий напрям – професійна підготовка творчої особистості вчителя.

В зв'язку з цим ми розглянули досить велику кількість літератури з проблем творчості, яка дозволила визначитись, зокрема, з тлумаченням понять «творчість», та «педагогічна творчість» наприклад творчість це:

1) діяльність, результатом якої є створення матеріальних і духовних цінностей, найвищий рівень пізнання, це процес вирішення завдання, стан натхнення людини – спалах її енергетичного потенціалу, який розкриває межу невідомого [1];

2) одне із складних і таємничих явищ людського життя. Йому властиві одночасно і знання відомого, доведеного, і фантазія, сумнінність, опора на закономірності, і випадковість [2];

3) творчість діяльність, породжуюча дещо якісно нове і яка відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю [3];

4) психологічно складний процес, в центрі якого – уява, навколо неї задіяні інші психічні процеси: увага, пам'ять, мислення, які виявляються в тих знаннях, що є в людині. Уява доповнюється здібностями і вміннями, мотивами цілеспрямованої діяльності [4];

5) являє собою діяльність, яка виконується за певну винагороду, суму благ, які необхідні автору, для того, щоб задовольнити перш за все свої потреби [5];

6) творчість, будучи діяльністю, абсолютно необхідною для існування суспільства, це в той же час і самоцінна, потребує діяльність, заміна втраченого інстинкту [6];

7) процес, який є реальністю, спонтанно виникаючий і завершуючий [7].

8) продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення. Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства й виховання людини. Тому на всіх щаблях школи (початкової, середньої, вищої) слід звертати особливу увагу на формування в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, на максимальну стимуляцію самостійної діяльності учнів, на розвиток стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання творчих завдань [8];

9) процес створення і перетворення особистості вихованця. Педагогічна творчість виявляється в науковій діяльності педагога і в творчій педагогічній роботі (оригінальне вирішення педагогічних завдань, розробка нових педагогічних методів, прийомів, застосування педагогічного досвіду в нових умовах, удосконалення системи роботи з учнями, імпровізація в педагогічному процесі). Під час роботи з учнями вчитель передбачає педагогічні ефекти, впливає на уяву, увагу, пізнавальну діяльність учнів, а також звертається до педагогічного перевтілення, що робить його діяльність творчим процесом [9];

10) оригінальний і високоєфективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання й навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Творчість педагогічна стосується різних сторін діяльності вчителя – проведення навчальних занять, роботи над організацією колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і тактики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості [10].

Творчий учитель – найпривабливіша й одночасно найдефіцитніша постать сучасних навчальних закладів. Здобутки світової та вітчизняної педагогіки, багатющий досвід учителів відкрили вражаюче і разом з тим очевидне для неупереджених явище: для дорослого і ще в більшій мірі для дитини *творчість*, тобто перетворююча, розбудова, дослідницька, художня діяльність, – *первинна*, а *репродукція*, тобто відтворення, заучування, повторення, запам'ятовування готового, – *вторинна*, тобто менш природна, менш прийнятна, менш приваблива, хоча й, безперечно, неминуча та необхідна [11].

Ситуація в суспільстві вимагає змін. Змінюється і психологія людини. Це веде до необхідності пошуку нових форм і методів навчання та виховання. Для цього потрібен творчий вчитель, який би міг ефективно вирішувати ці проблеми.

Розглядаючи психолого-педагогічні умови прояву творчої індивідуальності вчителя, варто зупинитися на основних теоретичних положеннях, наявних у психолого-педагогічній літературі, присвячених вивченню цього питання. Оскільки педагогічна діяльність здійснюється в певній освітній ситуації як сукупності умов, що сприяють (або перешкоджають) творчій діяльності вчителя, необхідно розглянути її основні характеристики.

Для сучасної освітньої ситуації, на думку О. Казакової, А. Тряпціної, характерна орієнтація на розвиток, що розглядається в триєдності кінцевих цілей: створення умов для повноцінного розвитку особистості; запуск механізмів розвитку й саморозвитку всіх підсистем системи освіти; перетворення освіти в діючий фактор розвитку суспільства [12].

На думку М. Богуславського, Г. Корнетова сучасна освітня ситуація характеризується «бінарністю парадигмальних опозицій». Бінарні опозиції формують основу багатьох систем мислення. Вони можуть бути жорсткими (класичний структуралізм) або динамічними, що допускають взаємопроникнення (постмодернізм). Тобто, бінарність парадигмальних опозицій – це спосіб організації знань через протиставлення ключових понять, які задають межі певної наукової або культурної парадигми [13].

Оскільки педагогічна професія ставиться до числа масових, у якій, як у дзеркалі, відбиваються тенденції в розвитку суспільства, то в періоди бурхливих суспільних перетворень у педагогічному середовищі наростають інноваційні процеси, а в періоди стабілізації суспільного розвитку – відбувається спад в інтересах до перетворень у педагогічному середовищі [14, 15].

Всередині системи освіти в сучасній освітній ситуації відбувається зміна освітньої парадигми: авторитарної (соціократичної) на гуманістичну (особистісно орієнтовану). Складність цього процесу полягає у тому, що вчителі, які безпосередньо реалізують ідеї особистісно орієнтованої освіти, фактично є носіями цінностей іншої педагогічної культури, традиційної (авторитарної) парадигми. У цьому випадку варто акцентувати увагу на значенні внутрішньої спрямованості й готовності вчителя до творчої самореалізації в інноваційно-освітній парадигмі.

Таким чином, якщо в освітній ситуації створюються передумови й народжуються нові вимоги до сутності професійної компетентності, до

професійної спрямованості особистості вчителі, то виникає необхідність у науково-теоретичному обґрунтуванні понять "педагогічна діяльність" й «творча педагогічна діяльність».

Варто підкреслити, що дослідження цієї проблеми у вітчизняній педагогіці ведуться досить давно. Але, перш ніж розглянути динаміку науково-теоретичного пошуку, зупинимось на *визначенні поняття «творча діяльність»*. Представлені в літературі визначення поняття "творча діяльність" можна класифікувати в такий спосіб:

1) виділення на основі процесуально-діяльнісного підходу (в основі принцип новизни продукту діяльності, що ґрунтується на принципі цінності продукту діяльності, який спирається на принцип створення нових зв'язків у процесі діяльності, як процес створення нових духовних і матеріальних цінностей, що володіють суспільною значимістю (К. Долінова, Д. Пельц, Ф. Эндрюс й ін.);

2) аналіз творчої діяльності на основі єдності внутрішнього й зовнішнього компоненту діяльності (Ц. Арзакан'ян, Л. Виготський, Р. Персіанов й ін.);

3) розгляд творчої діяльності як особливої форми прояву соціальної активності як доцільної діяльності [16].

Аналіз різних підходів до «творчої діяльності» дає можливість проаналізувати сутність «педагогічної діяльності». Н. Кузьміною був розроблений функціональний склад педагогічної діяльності, що включає п'ять компонентів: гностичний, проєктивний, конструктивний, організаторський, комунікативний [17].

Гностичний компонент пов'язаний з одержанням інформації про всі аспекти функціонування педагогічної системи.

Проєктивний компонент пов'язаний з формуванням планів і програм навчання й виховання на основі вихідної інформації. *Конструктивний компонент* представляє процес моделювання плану занять і підготовки до них.

В *організаційному компоненті* знаходить своє відбиття виконавча діяльність вчителя по виконанню наміченого плану. *Комунікативний компонент* включає процедуру, що забезпечує необхідні взаємини зв'язку між учасниками навчально-виховного процесу.

У подальших дослідженнях проблеми сутності педагогічної діяльності (С. Елканов, Т. Полякова, Л. Князева й ін.), виділений Н. Кузьміною склад основних компонентів педагогічної діяльності був розширений. До нього додатково ввійшли стимулюючо-регулюючий і контрольно-оцінний компоненти, які, на думку дослідників, можуть бути об'єднані в один – проєктивно-цільовий компонент.

Таким чином, структура педагогічної діяльності включає наступні компоненти: проєктивно-цільовий, гностичний, організаторський, комунікативний, стимулюючо-регулюючий, контрольно-оцінний .

Важливим для нашого дослідження є те, що при моделюванні функціональної структури педагогічної діяльності, дослідники звертаються до визначення ролі й місця в ній творчості. У розгляді цього взаємозв'язку можна виділити наступні підходи:

1) підхід, що зв'язує педагогічну творчість із усіма компонентами педагогічної діяльності та, що ґрунтується на необхідності педагогічного пошуку вчителя, викликаного постійною неадекватністю засвоєних алгоритмів діяльності в конкретно сформованій ситуації;

2) підхід, що зв'язує творчість вчителя та дослідження, має на основі виділення в структурі педагогічної діяльності гностичні (дослідницькі) функції, що вимагає від вчителя наукового підходу до педагогічних явищ, уміння висунути гіпотезу, спроектувати і провести нескладний експеримент, проаналізувати власний досвід і досвід інших вчителів [18];

3) підхід, що ґрунтується на зв'язку творчості лише з проєктивно-цільовим (конструктивним) компонентом педагогічної діяльності: добір і композиція змісту, проєктування власної діяльності та діяльності учнів [17, 18];

4) підхід, що припускає можливості для творчості вчителя у всіх областях педагогічної діяльності, у всіх її компонентах, і особливо – у сфері створення людських відносин, твердження їх людяності [19].

Особливе місце в досліджуваній проблемі займає підхід, що визначає місце творчості у функціональній моделі педагогічної діяльності на основі вивчення природи педагогічної творчості. В цьому випадку виділяються наступні точки зору:

1) педагогічна творчість уже є творчість тільки тому, що, навіть діючи стандартно, стереотипно, традиційно вчитель не в змозі вгадати відповідну реакцію учня. Неможливість існування в реальному педагогічному процесі абсолютно однакових ситуацій виступає підставою для віднесення до творчості будь-якої конкретної педагогічної діяльності [11];

2) існують два типи педагогічної діяльності: творча й репродуктивна. Творча педагогічна діяльність припускає вміння застосовувати засвоєні знання в нових ситуаціях, уміння відмовитись від стереотипного мислення (В. Кан-Калік, Н. Кузьміна, Н. Нікандров, В. Сластьонін). При цьому варто підкреслити, що розподіл педагогічної діяльності на творчу й нетворчу в теорії виявляється дуже умовним, тому що складно однозначно та категорично стверджувати, що один досвід є чисто творчий, а інший – абсолютно нетворчим [11, 20-21].

Визначаючи особливості сутнісних характеристик педагогічної творчості, варто згадати погляд на педагогічну творчість із позиції творчості театральної, на основі аналогій педагогічної й театральної дії, розглянутих у контексті системи К.С. Станіславського [22].

Резюмуємо вищевикладене. Для сучасного етапу розвитку поглядів на творчість у педагогічній діяльності характерні дві тенденції: 1) вивчення педагогічної творчості відповідно до загальних правил евристики. Отже, що підкоряється всім загальним закономірностям творчого процесу; 2) вивчення педагогічної творчості як глибоко своєрідної педагогічної характеристики, отже, у педагогічній творчості завжди присутні взаємодії сторін, зафіксованих нормами професії [23].

Також в контексті розгляду педагогічної творчості варто визначити сутність поняття «педагогічна інновація». Проблема інноваційної діяльності

розробляється останнім часом особливо інтенсивно як у закордонній, так й у вітчизняній літературі. Цікавими на наш погляд є роботи таких авторів як М. Вудвок, Ф. Дейв, В. Зингерта, Л. Ланг, І. Перлаки, А. Лузін, А. Жуплев, І. Ладонов, А. Пригожин, Ю. Вооглайда. Об'єднуючим у поглядах зазначених вище авторів на інноваційний процес є визнання того, що інновація розглядається як процес та має виникнення, розвиток і результат. Результатом інноваційної діяльності є нововведення. Так наприклад, А. Жуплев в інноваційному процесі виділяє чотири організаційні стадії:

- 1) генерація (або запозичення) нових ідей;
- 2) добір і формування нововведень по пріоритетах ефективності;
- 3) впровадження (вростання) нововведення в існуючу виробничу, управлінську або освітню систему;
- 4) фіксація (використання цілеспрямованих прийомів і процедур по закріпленню й зміцненню впроваджуваного нововведення) [24]. Як вважають С. Поляков та А. Пригожий, інновація – це і є нововведення та дають визначення: нововведення (інновація) – це цілеспрямована зміна, що вносить у певну соціальну одиницю – організацію, поселення, суспільство, групу – нові, відносно стабільні елементи [25, 26].

Із цього визначення ми виносимо те, що, по-перше, нововведення це не є щось миттєве, це процес; по-друге, це процес не стихійний, у нього є «автори», котрі мають на меті – внести ці зміни; по-третє, зміни вносяться в певну людську спільність, і нарешті, ця зміна веде до появи в спільності нових стійких елементів: норм діяльності й спілкування, цілей, цінностей оновленого середовища... Раз інновація – процес, у нього є виникнення, розвиток по певних етапах й, зрештою, результат [27, 28].

Слово «інновація» з'явилося в науці наприкінці XIX століття в роботах економістів і культурологів. У тридцяті роки нашого століття на Заході виникла спеціальна галузь дослідження нововведень – інноватика. Вона виникла як відбиття загрозливої в кризові та після кризові часи потреби фірм у діяльності по розробці й впровадженню нових послуг, ідей. Спочатку предметом вивчення інноватики були економічні й соціальні закономірності створення й поширення науково-технічних новинок. Але досить швидко інтереси нової наукової галузі розширилися й стали охоплювати і власне соціальні нововведення, насамперед нововведення в організаціях і на підприємствах (зміни їхньої структури, способів прийняття рішень, освоєння нової діяльності).

Інноватика споконвічно ставала як між – і багатодисциплінарна сфера досліджень. Її «батьками» й «родичами» виявились філософія й соціологія, теорія керування й психологія, економіка й культурологія. До сімдесятих років наука про нововведення стала складною, розгалуженою галуззю. У цей час й у нашій країні інноваційні дослідження стали оформлятися в самостійні напрямки наукової діяльності. Так склалася галузь іменована педагогічною інноватикою.

«Де й коли виникла ця сфера наукових вишукувань, відповіді не беруть. Один з перших теоретиків вітчизняної педагогічної інноватики Н. Юсуфбекова, пише, що за кордоном інноваційні процеси стали предметом спеціального вивчення з кінця п'ятидесятих років... а у фундаментальній книзі патріарха

досліджень інновацій Э. Роджерса, є посилання на роботи початку п'ятидесятих і навіть кінця тридцятих років...» [12, 29]. Зараз проблемами педагогічної інноватики займаються багато психологів, соціологів й педагогів. У цей час саме поняття "інновація" по своєму основному змісту ставиться не тільки до створення й поширення нововведень, але й до перетворень, змін в образі діяльності, стилі мислення, що із цими нововведеннями зв'язаний. На наш погляд особливий інтерес представляє оригінальна (авторська) робота М. Кларіна «Інноваційні моделі навчання в закордонних педагогічних пошуках», що містить аналіз закордонної теорії й практики навчання, і концентруюча увагу на характеристики інноваційних дидактичних підходів. У своїй роботі автор досліджує пошук нових моделей навчання, тим самим звертається до розвитку інноваційних дидактичних підходів, нетрадиційних подань про побудову навчального процесу, які розробляються в закордонній теорії й практиці навчання останніх десятиліть.

Як же співвідносяться традиції й інновації в навчальному процесі? Інакше кажучи, стосовно чого відбуваються зміни, від чого відштовхуються дидактичні пошуки? Порівняльно-педагогічні дослідження практики навчання показують, що, незважаючи на розходження шкільних систем, змісту навчальних програм, загальні подання до традиційного навчального процесу в різних країнах світу мають подібні риси.

Традиційним є урок – одночасне заняття із цілим класом. У традиційному уроці вчитель повідомляє, передає знання, формує уміння й навички, опираючись на пред'явлення нового матеріалу (спілкування, виклад), його відтворення учнями, і оцінює результати цього відтворення. Традиційне навчання носить репродуктивний характер, знання й способи дій передаються учнями у готовому вигляді, тобто призначені для відтворюючого засвоєння.

Спроби відійти від такого роду навчання вживали у світовій педагогіці ще із часів Сократа. Однак в умовах масового шкільного навчання такі спроби пов'язані з дидактичними пошуками «нового виховання», головним чином в експериментальних «нових школах» протягом перших десятиліть ХХ століття.

Із середини ХХ сторіччя шкільне експериментування, активні дидактичні пошуки здобувають масовий характер. Протягом цього етапу змінювався й рівень масового навчання: якщо в першій половині сторіччя масовим для індустріально – розвинених країн було початкове навчання, та після другої світової війни масовою й практично загальною стала середня школа. В останні десятиріччя в умовах постіндустріального суспільства масовим стало навчання й у вищій школі.

Особливо значимим для розвитку підходів до навчання є зміна соціальної й життєвої ролі знань і пізнавально-творчих можливостей людини. Сучасні закордонні соціологи дають наступну характеристику: «у період класичної індустріалізації роль фізичної роботи зменшується, знань – трохи збільшується, капіталу – значно зростає. У постіндустріальний період, що характеризується як інформаційно-інноваційний, співвідношення трьох названих факторів змінюється. Знання стають найбільш значимим фактором, менш значимий

капітал, фізична робота – дуже мало значимий фактор» [30]. Характерно, що до сфери знань тут ставиться й здатність до творчості.

Школа – один з найбільш інерційних соціальних інститутів. Ця риса характерна й для навчального процесу, що, на думку такого відомого соціолога, як О. Тоффлер, несе на собі сліди конвеєрної організації праці раннього етапу індустріального виробництва. Не дивно, що на тлі сформованого традиційного навчання риси нетрадиційних підходів також виявляються досить стійкими.

Дійсно, протягом останніх десятиріч у різних країнах світу нетрадиційним для педагогів є курс на створення для учня можливостей займати активну, тобто ініціативну, позицію в навчальному процесі, не просто «засвоювати» пропонований вчителем (програмою, підручником) матеріал, але пізнавати світ, вступаючи з ним в активний діалог, самому шукати відповіді й не зупинятися на знайденому як на остаточній істині. У цьому дусі ведуться пошуки, спрямовані на перетворення уроку в живе, зацікавлене рішення проблем.

У цілому в розвитку підходів до навчання в сучасній світовій педагогіці можна виділити два основних напрямки:

1) модернізація традиційного навчання в дусі ефективної організації засвоєння заданих зразків, досягнення чітко заданих зразків, досягнення чітко заданих еталонів. У рамках цього напрямку відновлення навчального процесу орієнтовано на традиційні дидактичні завдання репродуктивного навчання, подання про навчання як "технологічний", конвеєрний процес із чітко фіксованими, детально описаними очікуваними результатами;

2) інноваційний підхід до навчального процесу в якому метою навчання є розвиток у учнів можливостей, що дозволяють освоювати новий досвід на основі цілеспрямованого формування творчого й критичного, а також дивергентного мислення, набувати досвіду й інструментарію учбово-дослідницької діяльності, рольового та імітаційного моделювання. Із цим напрямком пов'язана розробка моделей навчання, як організації учбово-пошукової, дослідницької діяльності, навчання, як організації учбово-ігрової, моделюючої діяльності, навчання, як організації активного обміну думками, творчої дискусії.

До проблеми інноваційної педагогічної діяльності звертаються психологи, передові педагоги, експериментальні лабораторії. Цікаві роботи В. Загвязинського, С. Гільмонова, Т. Шатамовой, Є. Ямбурга, за редакцією М. Поташника виданий ряд посібників і рекомендацій для вчителів і директорів шкіл [11].

Нововведення (а, отже, і інновація) є ідея, що є для конкретної особи новою, при цьому не має значення чи є ідея об'єктивно новою чи ні [18]. В даному контексті значимим є підхід Є. Брансуїка, що виділяє три види нововведень в освіті: освітні ідеї й дії, повністю нові й раніше не відомі (цих ідей дуже мало); адаптовані, розширені або переоформлені ідеї та дії, які здобувають особливу актуальність у певному середовищі та у певний період часу (найпоширеніший вид нововведень); педагогічні нововведення, що виникають у ситуації, у якій у зв'язку з повторною постановкою цілей у

змінених умовах оживають деякі раніше існуючі дії, оскільки умови гарантують їхній успіх та успіх певних позитивних ідей [18, 31]. Такий погляд актуалізує філософсько-педагогічну проблему співвідношення в освіті традиції та інновації, як результату педагогічної творчості.

Однак, на думку ряду авторів (Л. Князєва., А. Спіркін, В. Пушкін, В. Біблер, В. Лисовська й ін.) поняття «творча педагогічна діяльність» не може бути розглянуто лише на основі принципу новизни – практичне його застосування в конкретних умовах педагогічної діяльності неминує породжує питання про те, чи вважати творчою діяльністю процес створення «нового» прийому навчання, якщо він давно описаний у літературі, але не відомий даному вчителю. У зв'язку з характеристикою творчої педагогічної діяльності необхідно виділити *соціальну й особистісну значимість*. При цьому соціальна значимість визначається як об'єктивна значимість, тобто якщо результат творчої діяльності «дійсно новий у контексті історії культури», а для особистісної значимості «він новий лише для його автора» [32]. Таким чином, *специфічна характеристика педагогічної творчості полягає в тому, що вона не завжди є створенням нового, – вона може виступати як рекомбінація певних відомих елементів*.

Особистісна значимість творчої педагогічної діяльності є сферою вивчення психології. У цьому випадку творчість розглядається як певний психічний акт, що виражається у втіленні, відтворенні або комбінації даних свідомості у відносно новій формі. Евристична діяльність розглядається як різновид людського мислення, що створює нову систему дій або відкриває невідомі раніше закономірності навколишніх об'єктів (В. Библер, В. Пушкін, У. Макмуллан, Дж. Стокінг та ін.).

Педагогічна творчість являє собою особливий стиль розумової діяльності, направленої на постановку педагогічної проблеми, нестандартне рішення педагогічних завдань і ситуацій та спонукається емоційно-вольовою й мотиваційною сферами [33]. У цьому підході виділяються суб'єктивні передумови педагогічної творчості. Але обмежитися в розгляді педагогічної творчості рамками розумової діяльності недостатньо. Тим більше, що А. Леонт'єв, виділяючи внутрішні й зовнішні компоненти діяльності, підкреслює, що внутрішня діяльність реалізується істотно зовнішніми за своєю формою процесами, що відносяться й до зовнішньої діяльності [34].

Таким чином, можливий висновок, що *педагогічна творчість являє собою єдність розумової та практичної діяльності, духовного й матеріального, індивідуального й соціального*. Форма соціальної активності в цьому випадку має якості діяльності, тому що за структурою представляє собою цілеспрямований вплив на певний об'єкт (мова йде про відношення вчитель – учень) з метою отримання продукту і результату з певним призначенням (створення особистості) [35, 36].

Розкриваючи джерела цього підходу, П. Кравчук відзначає, що оскільки навколишній світ без попереднього його перетворення, тобто зміни тих або інших його сторін, якостей, не може задовольняти людину, то сам спосіб соціальної життєдіяльності припускає таку активність людини, що

породжується у творчій перетворюючій діяльності [21, 37]. Ця ж думка простежується й у Б.Г. Ананьєва, який визначає творчість специфічно людською діяльністю, діяльністю, яка перетворює [38].

У дослідженнях Б. Бірюкової, Н. Гутчини, М. Калошиної, В. Куценко, Ф. Лазарева, Г. Сеймона, А. Шумиліна та інш., творчість розглядається як діяльність, спрямована на рішення проблем, нестандартних завдань. Загальним для такого підходу є визначення творчості і як процесу вирішення соціальних протиріч, і як процесу пошуку шляхів задоволення потреб, і як задоволення потреб через вирішення протиріччя [39, 40]. У цьому випадку педагогічна творчість може бути розглянута в контексті нестандартного рішення вчителем безлічі навчально-виховних завдань у мінливих обставинах його діяльності (М. Аверіна, Ю. Азаров, Г. Бал, В. Загвязинський, В. Кан-Калик).

Розглядаючи науково-педагогічні умови індивідуальної творчості педагога, варто підкреслити, що в сучасній теорії педагогіки актуалізується культурологічний підхід до сутності освіти й педагогічної діяльності. У рамках цього підходу, досліджувана проблема педагогічної творчості здобуває нові концептуальні підстави. Сутність їх полягає в тому, що в умовах кризи історичної традиції, руйнування культурних основ продуктивного спілкування поколінь, культурна й освітня ситуація як би переставляють акценти: вони не чекають коли пройде час для визнання інновацій, але самі виробляють критерії оцінки нового (не віддаючи всі «на відкуп» старшим поколінням – носіям традицій, що мають «устояні», перевірені часом критерії) [32]. В цьому разі актуальним є розгляд педагогічної творчості, педагогічної інноватики як компонента й показника педагогічної культури педагогів [41].

Визначаючи особливості сучасної освітньої ситуації, ми підкреслили, що її специфіка полягає в реалізації особистісно-орієнтованої освітньої концепції. Особистісний зміст, будучи характеристикою особистісно-орієнтованої освіти, визначає завдання такої освіти: створення «значення для – мене» за допомогою формування смислоутворюючих мотивів, що офарблюють відношення учня до досвіду поведіння, знання у особистісно-значимих цінностей, суб'єктивні значення. Тим самим у зміст особистісно-орієнтованої освіти включаються емоційно-ціннісні, особистісні елементи, які визначаються міжсуб'єктивними відносинами в процесі навчання. Переживання як спосіб існування особистісного досвіду припускає відповідні йому суб'єкт-суб'єктні форми навчальної взаємодії, що включають спілкування-діалог, рефлексію, смислотворчість, миследію.

Особистісними *функціями* творчого розвитку вчителів та учнів в *особистісно-орієнтованому педагогічному процесі* є: мотивуюча, яка сприяє обґрунтуванню й прийняттю рішень про виконання того або іншого вчинку; функція переводу зовнішнього впливу у внутрішні імпульси, що керують поведінням; колізійна, що дозволяє людині бачити сховані протиріччя явищ дійсності; рефлексивна, що конструє й утримує образ «Я» у контексті пережитої події, як установку стосовно самого себе в плані своїх здатностей, соціальний значимості, самоповаги, прагнення підвищити самооцінку; критична, що допомагає оцінювати пропоновані ззовні цінності й норми;

смыслотворча, що визначає системи життєвих змістів, що орієнтує сприятливій побудові особистісну картину світу – індивідуального світогляду; творчо-перетворююча, що забезпечує творчий характер будь-якої особистісно-значимої діяльності, в якості якої виступає діяльність відносин, як діяльність осмислення й креативності; самореалізуюча, як прагнення до визнання свого образу «Я» навколишніми; функція забезпечення рівня духовності життєдіяльності відповідно до особистісних претензій, що запобігає спрощенню життєдіяльності й зрушення убік утилітарності цілей [42].

Такий підхід актуалізує питання про місце й значимість індивідуально-творчої позиції педагога в особистісно-орієнтованому педагогічному процесі. Відповіддю на це питання може стати науковий підхід Б. Ельконіна, що висунув ідею *посередництва* як функції дорослого у вихованні дитини. Посередник – це той, хто зв'язує часи: історичне й конкретно-життєве, це той, через кого проходить розрив великого, історичного часу, і через нього ж проходить розрив соціально-життєвої ситуації. Здатність педагога творчо перетворювати, удосконалювати, вирішувати протиріччя цієї ситуації, розрив історичного часу проявляється в посередництві, за допомогою якого здійснюється введення дитини в «духовну майстерню людяності». Таким чином, основною функцією педагога в особистісно-орієнтованому навчанні є діяльне, комунікативне, «духовно-провідне» посередництво. Досягаючи такого функціонального рівня, педагог набуває значення для дитини, тобто виступає як знак (як носій культури). Оскільки, з погляду соціального інтераціоналізму, значимість припускає буття, то для педагога значити – це бути. Посередництво вчителя в педагогічній діяльності є співбуття, в результаті якого відбувається освітній процес, і педагоги стають подією для дитини та викликають емоції, переживання та захват подолання, пізнання, подив [43].

Закономірним у цьому випадку є припущення про те, що реалізація особистісно-орієнтованої моделі освіти спричинює певні зміни в характеристиках готовності й здатності педагога до реалізації такої моделі. На думку ряду дослідників (Л. Мітіна, А. Бандура й ін.), такого роду готовність потребує від особистості професіонала більших резервів самоволодіння, саморегуляції, і, що особливо важливо, становлення центрального механізму саморегуляції – *феномена самоефективності*, як важливого фактора професійного розвитку, що характеризує здатність людини мобілізувати власну мотивацію, когнітивні ресурси, поведінкову активність, необхідні для здійснення контролю над ситуацією (подією) з метою досягнення наміченої мети. Такий розгляд професійно-педагогічної готовності припускає наявність у вчителя зацікавленості й потреби не тільки в самозміні (як основи творчого процесу) і розвитку своєї власної професійної діяльності й життєдіяльності, але й освітній діяльності та життєдіяльності вихованця, учня, як процесів його самозміни й саморозвитку.

На думку педагогів-дослідників, готовність до реалізації особистісно-орієнтованого навчання припускає готовність до подолання протиріччя: між задалегідь певним і запропонованим змістом і необхідністю прояву волі й гнучкості в доборі видів діяльності і їхніх змістів відповідно до змінних

обставин і ситуативних потреб; готовність до побудови власної освітньої програми та міні-сценарію особистісно-орієнтованої розвиваючої ситуації [44, 45]. Іншими словами, категорія «творча педагогічна діяльність» доповнюється новими характеристиками, наповнюється новими змістами.

Аналіз природи педагогічної творчості виявляє її обумовленість роботою свідомості по переосмисленню навчального матеріалу самим вчителем. Переосмислення, на думку психологів, сприяє процесу суб'єктивізації, тобто не тільки оцінки особистісної значимості навчального матеріалу, але й усвідомлення самого себе як суб'єкту. Особливо рел'єфно це проявляється, коли створена ситуація необхідності «переосмислення» й перебудови суб'єктом змісту своєї свідомості, своєї діяльності, спілкування, свого поведіння як цілісного відношення до навколишнього світу [26, 46].

Проблема смислотворчості в діяльності вчителя може бути розкрита з позиції сутності творчого процесу, якщо розглядати творчість як відхід від раніше встановленої логіки, і включенням інтуїтивного мислення [47, 48]. У цьому випадку педагогічна творчість припускає наступне:

1) шлях до принципово нових творчих результатів лежить через інтуїтивні рішення, процес яких не усвідомлюється творцем;

2) логіка – необхідний елемент педагогічної творчості як на стадії осмислення проблемної ситуації, так і на стадії розробки ідеї;

3) перехід від стадії осмислення до стадії розробки ідеї відбувається інтуїтивним шляхом.

У концепції Л. Фузіної етапи педагогічної творчості повністю збігаються з етапами рішення будь-якого педагогічного завдання. Крім цього, В. Загвязинский наголошує на значенні осяяння, інсайту, що виглядає як логічний вибух, стрибок у мисленні [22, 49].

З позиції педагогічного співробітництва особливістю педагогічної творчості є сполученість творчого процесу педагогів із процесом творчості учня. У дослідженнях цього напрямку акцент робиться на розгляді поняття «творчість» вчителя та учня.

У дослідженні Л. Князевої зазначені додаткові ознаки педагогічної творчості: тимчасова спресованість загальної структури творчого процесу вчителів, тимчасовий зв'язок між основними стадіями творчого процесу, що обмежує можливість вибору кращого варіанту рішення, відсутність можливості негайно відчувати результати своєї творчої діяльності в кінцевому виді, сполученість творчого процесу педагога із творчою діяльністю всього викладацького колективу. Цей аспект бачиться нам недостатньо дослідженим у педагогічній теорії. Хоча, спрямованість до нього має місце в ряді досліджень.

Так, О. Казакова, А. Тряпичина, розглядаючи фактори, що сприяють розвитку перетворень у діяльності конкретної установи, виділяють мотивацію до роботи в педагогічному колективі. В основі такого підходу авторами розглядається «теорія двох факторів» Герцберга, відповідно до якої в ролі мотиваторів до роботи (у будь-якій формі спрямованості) виступають: визнання, позитивний результат, мета як така, досвідчений керівник, самостійність, заробіток, хороший колектив, інформованість, чітка постановка

завдання й ін. Серед факторів, що сприяють створенню атмосфери, що орієнтує на зміни (а значить – на педагогічну творчість) виділяються: цілеспрямованість, гарна готовність, атмосфера, що підтримує зміни, гарні економічні передумови, усвідомлення необхідності розвитку, кризова ситуація (необхідність), позитивний приклад, гідність. Автори виділяють і *фактори, що перешкоджають інноваційній діяльності*: рутинна робота, гарні результати, що досягають останнім часом, побоювання, авторитарний стиль керівництва, загальне небажання змін, нездорова внутрішня конкуренція, уявлювана нехватки часу, висока плінність персоналу, недостатня кваліфікованість, убогість ресурсів, відсутність творчого настрою й ін. [50].

Таким чином, можливо зробити наступний висновок. У сучасній освітній ситуації, існують об'єктивні передумови для активізації індивідуально-творчої діяльності вчителя. Взаємозв'язок між творчістю педагога і його особистісними характеристиками, між відношенням до роботи, педагогічною спрямованістю й творчим характером його діяльності, відзначається в багатьох дослідженнях (Ю. Азаров, Т. Браже, С. Вершоловський, В. Кан-Калик, В. Косарев, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, А. Крючатов, Н. Лобанова, А. Марон, В. Слассьонін, О. Соколовська, Г. Сухобська, А. Тряпціна, А. Щербаков й ін.).

Однак, у цих дослідженнях недостатньо уваги приділяється ролі педагогічного колективу в становленні творчої особистості педагога й створенню умов для реалізації педагогічних інновацій.

1.2. Здібності як один з основних факторів, що сприяють творчій педагогічній діяльності

В першому параграфі ми розглянули сутність феномену «творчість» та «педагогічна творчість» для здійснення яких потрібні підготовча робота, здійснення задуму, наявність певних знань, умінь, навичок, і, звичайно ж здібності.

Велику увагу дослідження трактування поняття «здібності» приділяв В. Дружинін, В. Шадріков, К. Платонов, Б. Теплов, С. Максименко, який підкреслює, що здібності людини є її істотними властивостями. Здібності і діяльність, особливо праця, органічно взаємопов'язані. Людські здібності виникли і розвинулися в процесі праці. *Здібності людини виявляються в діяльності, в праці.* Здібності як рушійна сила мали вирішальне значення для розвитку науки і техніки, створення матеріальних і духовних надбань, суспільного прогресу [51].

З розвитком праці та суспільного життя людські здібності розвивалися, зазнавали змін їх зміст і структура, виникли й розвинулися загальні та спеціальні здібності.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, які визначають її успішність у певних видах діяльності та можливість досягнення високих результатів. Кожна людина виявляє власні здібності в певній діяльності. Поза діяльністю цю властивість людини не можна виявити, описати

та схарактеризувати. Тому ми й робимо висновки про здібності людини за її працею та за результатами її діяльності.

Характеризуючи здібності людини, ми робимо висновки про них, керуючись тими вимогами, які ставить перед людиною навчальна, виробнича, наукова та будь-яка інша діяльність, оцінюємо її як активного діяча, творця матеріальних і духовних цінностей. Ця характеристика включає й оцінку людини, яка готується до майбутньої трудової, творчої діяльності, засвоюючи людські надбання в певній галузі пізнання [52].

Успіх виконання людиною певної діяльності залежить, безперечно, не тільки від здібностей, а й від інших якостей. Наприклад, двоє друзів вступають до інституту. Один складає іспити, а другий зазнає невдачі. Чи свідчить це про те, що один з них більш здібний? На це запитання не можна дати відповіді, доки не буде встановлено, скільки часу витратив на підготовку кожен з них.

Таким чином, одним фактом успіху, набуттям знань здібностей ще не визначаються. Кожна здібність людини – це її складна властивість, внутрішня здатність відповідати тим вимогам, які ставить перед нею діяльність, вона спирається на багато інших властивостей. До них належать, насамперед, життєвий досвід людини, надбані нею знання, вміння та навички.

Відомо, що чим багатший життєвий досвід, тим легше людині досягати успіху в діяльності. Досвідчена, науково обізнана людина ширше й глибше усвідомлює завдання, які суспільство ставить перед нею, і успішніше їх розв'язує, ніж людина, яка не має таких знань.

Істотну роль при цьому відіграє не лише наявність самих знань, а й уміння застосовувати їх до розв'язання нових навчальних, практичних, наукових та інших завдань. *Тому не можна розглядати здібності людини як властивості, незалежні від її знань, умінь і навичок.*

Здібності людини спираються на наявні в неї знання, вміння та навички, на ті системи тимчасових нервових зв'язків, що формуються й розвиваються в процесі набування людиною нових знань, умінь і навичок. Проте це не означає, що здібності людини – це не лише її вміння, знання і навички. Якби це було так, то за відповіддю біля дошки або за вдало виконаною роботою ми робили б остаточний висновок про здібності людини.

А насправді, як свідчать дані спеціальних психологічних досліджень окремі люди, які спочатку не можуть виконувати якусь роботу, після спеціального навчання починають опановувати певні вміння та навички й навіть досягають високого рівня майстерності. *Отже, здібності не тотожні знанням, вмінням та навичкам.*

Необхідно підкреслити, що «здібності» – це такі психологічні особливості людини, від яких залежить опанування знань, умінь та навичок, але які, проте, не є знаннями, уміннями або навичками.

Стосовно знань, умінь і навичок здібності являють собою певну можливість. Як кинуте в землю зерно ще не є колоском, а тільки має можливість розвитку залежно від складу, вологості ґрунту, погоди тощо, так і здібності людини є лише можливістю для опанування знань, умінь та навичок.

А те, чи перетворюються ці можливості на здібності, залежатиме від багатьох чинників – форм і методів навчання та виховання, спокою в родині тощо.

Психологія, заперечуючи тотожність здібностей та важливих компонентів діяльності – знань, умінь і навичок, наголошує на їх єдності. Тільки після спеціального навчання можна встановити, чи має людина здібності до певної діяльності. Помилкою педагога є віднесення до нездібних тих учнів, у яких немає знань. Ігнорування відмінностей між здібностями та знаннями в певний момент навчання часто призводило до помилок в оцінюванні можливостей.

Так, М. Гоголя – геніального письменника було оцінено свого часу як людину з посередніми здібностями. Молодий Суриков не був зарахований до Академії мистецтв як людина з посередніми художніми здібностями. Його ще недосконалі малюнки були приводом до цього. За три місяці Суриков опанував техніку малюнка, набув необхідних вмінь і був зрештою зарахований до Академії мистецтв [53].

Таким чином, здібності та знання тісно і складно взаємопов'язані. Здібності залежать від знань, але здібності визначають швидкість та якість опанування цих знань. Щодо знань, умінь і навичок здібності скоріше виявляються не в їх наявності, а в динаміці опанування ними, тобто в тому, наскільки за однакових умов людина швидко, глибоко, легко і міцно опановує знання та вміння. Тому можна дати більш точне визначення здібностей.

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного здійснення певної діяльності і які визначають відмінності в оволодінні необхідними їй знаннями, вміннями та навичками.

Розглянувши сутність поняття «здібності», перейдемо до розглядання структури здібностей, які виявляються у всіх сферах діяльності людини. Вони поділяються за змістом і характером діяльності. Так, вирізняються здібності до навчання, малювання, музики, спорту, науки, організації, до конструювання, артистичні, педагогічні здібності тощо. У різних сферах діяльності здібності мають багато спільного і разом з тим, мають специфічні риси.

Кожна здібність (наприклад, до малювання, музики, техніки, науки тощо) – це синтетична властивість людини, яка включає цілу низку загальних і часткових властивостей у певному їх поєднанні. Структура синтетичної сукупності психічних якостей, що постають як здібності, визначається конкретною діяльністю і є різною для різних видів діяльності. Стверджувати, що певну (окрему) якість можна розглядати як „еквівалент” здібностей, неправомірно.

Вивчаючи конкретно-психологічну характеристику різних здібностей, можна виокремити в них більш **загальні здібності** (здатність виконувати не лише певний вид діяльності, а й певні її різновиди) та **спеціальні** (здатність виконувати певну, спеціальну діяльність); ці якості не слід протиставляти [54].

Загальними називаються *здібності*, які певною мірою виявляються в усіх різновидах діяльності – навчання, праці, грі, розумовій діяльності тощо. Люди, що мають загальні здібності, легко переходять від одного різновиду діяльності до другого, використовуючи наявні засоби для їх виконання. В учнів загальні здібності виявляються в успішному опануванні різних навчальних дисциплін.

Спеціальні здібності виявляються в спеціальних різновидах діяльності. Наявність певних властивостей є підґрунтям спеціальних здібностей. Так, увага – важлива ознака літературних здібностей, музичний слух – підґрунтя музичних здібностей. Загальні та спеціальні здібності взаємопов'язані, вони доповнюють одні одних.

Серед видатних діячів було багато людей, які у своїй діяльності поєднували високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей (М. Ломоносов, Т. Шевченко). До загальних властивостей особистості, які в умовах діяльності постають як здібності, належать індивідуально-психологічні якості, що характеризують належність (за І. Павловим) людини до одного з трьох типів: «художнього», «мислительного» та «середнього». Ця класифікація ґрунтується на відносному переважанні функціонування першої чи другої сигнальних систем. Відносне переважання першої сигнальної системи в психічній діяльності людини характеризує «художній» тип, другої – «мислительний». Рівновага обох систем дає «середній» тип.

Властивістю «художнього» типу є яскравість образів, вразливість, емоційність. Такі люди мають схильність до діяльності художника, скульптора, музиканта, актора. Людина «мислительного» типу виявляє вміння оперувати абстрактними поняттями, математичними залежностями. Проте слід зазначити, що наявність поділу людей на «художній» та «мислительний» типи не означає невисокий рівень інтелектуальної діяльності в «художнього» або, навпаки, слабкості конкретних вражень у «мислительного» типу. Ідеться про відносне переваження.

При цьому треба зауважити, що у людини діяльність другої сигнальної системи є провідною, вона абсолютно переважає першу сигнальну систему. До часткових властивостей, які, поєднуючись певним чином, складають структуру здібностей, належать: уважність людини, її здатність тривалий час постійно зосереджуватись на завданні, об'єкті своєї діяльності – чим складніше завдання, тим більшої зосередженості воно вимагає; чутливість до зовнішніх вражень, спостережливність.

Так, у здатності до малювання важливу роль відіграє чутливість до кольорів, до їх відтінків і поєднань, здатність охоплювати й передавати пропорції. У структурі музичних здібностей необхідним компонентом є музичний слух, який включає, передусім, чутливість до різноманітних змін частоти звуків. Психолог Б. Теплов, який спеціально досліджував музичні здібності, встановив, що важливими складовими музичних здібностей є: почуття ритму; мелодійний слух (що виявляється в особливому сприйманні мелодії); чутливість до інтонацій; гармонійний слух (що виявляється в сприйманні акордів).

Кожна здібність передбачає наявність певних якостей пам'яті людини: швидкості, міри вияву, повноти запам'ятовування та відтворення. Особливо важливу роль у структурі здібностей відіграє здатність людини мислити, виявляти не помітні безпосередньо зв'язки та відношення. Важливе значення тут мають такі якості мислення, як широта, глибина, якість, послідовність, самостійність, критичність, гнучкість.

Наприклад, дослідження В. Крутецьким здібностей школярів до математики виявили важливу роль таких компонентів, як здатність до швидкого:

- 1) узагальнення великого обсягу математичного матеріалу (узагальнення без попереднього тренування);
- 2) зростання, скорочення процесу міркування впродовж розв'язування математичних задач;
- 3) переключення напряму думки від прямого до зворотнього під час вивчення математичного матеріалу.

Якості мислення та пов'язаного з ним мовлення посідають важливе місце в структурі здібностей. Здібності включають не тільки різноманітні пізнавальні, а й емоційні властивості. Музичні здібності ґрунтуються на особливості емоційної реакції, музичному враженні (Б. Теплов); здібностям до наукової діяльності також властива висока емоційність. І. Павлов казав: «будьте пристрасні у вашій роботі, у ваших шуканнях» [55,].

Існує тісний зв'язок здібностей з вольовими якостями – ініціативністю, рішучістю, наполегливістю, вмінням володіти собою, переборювати труднощі. П. Чайковський писав: «весь секрет у тому, що я працюю щоденно й акуратно. Стосовно цього я маю залізну волю і, коли немає особливої наснаги до занять, завжди вмію змусити себе і захопитися» [56]. Тому здібності як властивість мають складну структуру. Це своєрідне й відносно постійне поєднання низки психічних властивостей людини, що зумовлює можливість успішного виконання певної діяльності. Недостатній розвиток окремих властивостей може компенсуватися.

Наприклад, люди, в яких відсутній слух і зір, компенсують це посиленою тактильною, нюховою, вібраційною чутливістю. Здібності людей – продукт їхнього суспільно-історичного розвитку. Вони виникли й розвинулися в процесі історичного розвитку і життя людей під впливом його вимог. Праця виявляла здібності людей, у праці вони розвивалися і формувалися. Здібності є умовою і продуктом праці. Кожному етапу історичного розвитку людства відповідає певний рівень розвитку здібностей. В процесі діяльності люди здобувають знання, опановують уміння, навички, що є необхідною умовою розвитку їх здібностей. В умовах науково-технічного прогресу здібності змінюються, з'являються нові їх різновиди.

Формування здібностей залежить від рівня розвитку культури суспільства. Поділ праці зумовлює диференціацію, спеціалізацію здібностей. Розвиток здібностей особистості цілком залежить від попиту, на який, у свою чергу, впливає поділ праці, що зумовило спеціалізацію освіти людей. Спостереження за діяльністю людей доводять, що в їхніх здібностях є певні відмінності.

Здібності – це загальнолюдські властивості, їх мають усі люди. Людина може те, чого не зможе найбільш організована тварина. Разом з тим здібності виявляють і індивідуальну своєрідність кожної людини. Індивідуальні відмінності здібностей людини характеризуються специфікою і мірою її здатності. Вони виявляються в тій діяльності, до якої особливо схильна людина, і свідчать, якою мірою ця діяльність виявляє її здібності. Так, одна людина

здібна до музики, друга – до технічної діяльності, третя – до наукової роботи, четверта – до малювання і таке ін. [57].

Здібності людини мають різний рівень вияву – *низький, середній, високий*. Чим зумовлюються такі відмінності? Вони не є природженими, хоча ми іноді чуємо, наприклад, що «ця дитина здібна» або «нездібна» від природи. Як і всі інші індивідуально-психологічні особливості, здібності не даються людині відразу, не є природною властивістю. Здібності кожної людини, її індивідуальні особливості є результатом її розвитку. Обстоювати такий погляд необхідно, оскільки існували різні тлумачення впливу спадковості на формування людських здібностей.

Так, ще Платон стверджував, що здібності є природженими, і всі знання, які застосовує людина, – це її спогади про перебування в ідеальному світі «абсолютних знань». Декарт дотримувався переконання про природне походження здібностей (його вчення про здібності відоме як вчення про природжені ідеї) [58].

На думку Галля, рівень розвитку психічних якостей пов'язаний із розміром окремих частин мозку, і якщо кістки черепа повністю відповідають вигинам та западинам у мозку, то за формою черепа людини можна визначити її здібності. Галль склав навіть так звану френологічну карту (від грецьк. phrenos (розум), де поверхня черепа розбивається на 27 частин, кожна з яких відповідає за розвиток певних психічних здібностей.

З плином часу неправильно виявилася гіпотеза і про залежність здібностей від маси мозку. Відомо, що мозок дорослої людини важить приблизно 1400 – 1600 г. Мозок І. Тургенєва важив 2012 г, А. Франса – 1017 г, Лібіха (відомого хіміка) – 1362 г. Але всі вони були видатними людьми з високим рівнем розвитку здібностей.

Найбільш правильною є гіпотеза про зв'язок задатків з мікроструктурою мозку та органів чуттів, залежно від чого і здійснюється функціонування клітин, а також з диференційними особливостями нервових процесів (сила, врівноваженість, рухливість нервової системи, а також її тип). Розвитку здібностей сприяє спадковість, соціальні умови життя. Так, у родині Баха було 57 музикантів, з яких 20 – видатні. Заперечуючи фатальну природженість здібностей, сучасна психологія не заперечує вроджені диференційні особливості, що закладені в мозку й можуть стати передумовою успішного виконання будь-якої діяльності.

Природжені передумови розвитку здібностей називаються задатками. Задатки – це природжені можливості розвитку здібностей. Вони зумовлені будовою мозку, кори його великих півкуль та її функціональними властивостями. Ці відмінності зумовлені не лише спадковістю розвитку організму, а й утробним і позаутробним розвитком. Таким чином, *здатки – це не здібності, а тільки передумови до розвитку здібностей*.

Усі люди здатні опанувати мову, але не всі опановують однакову кількість мов і не однаково опановують рідну мову. Тварина, не маючи задатків до мовного спілкування, ніколи не навчається говорити. Природні задатки до розвитку здібностей у різних людей не є однаковими. Цим частково і

зумовлений напрям розвитку здібностей, а також тим, чи вчасно виявлено здібності, задатки і чи є умови для їх реалізації.

Провідну роль у розвитку здібностей відіграють не задатки, а умови життя, навчання людей, їх освіта та виховання. Між здібностями і задатками існує не простий, а багатозначний зв'язок. Задатки є багатозначними. Які саме здібності сформується на ґрунті задатків, залежатиме не від задатків, а від умов життя, виховання та навчання [59].

На підґрунті одних і тих самих задатків можуть розвинути різні здібності. *Не всі вроджені задатки людини обов'язково перетворюються на здібності. Задатки, коли бракує відповідних умов для перетворення їх у здібності, так і залишаються нерозвиненими.* Від задатків не залежить зміст тих психічних властивостей, які містить кожна здібність. Ці властивості формуються у взаємодії індивіда із зовнішнім світом.

Раннє виявлення задатків – один із показників наявності природних даних, що сприяють розвитку здібностей. Біографії визначних осіб свідчать, наприклад, про раннє виявлення здібностей до музики, літератури, поезії. У Римського-Корсакова схильність до музики виявили вже у дворічному віці, у Моцарта – в три роки, Леся Українка – в тринадцять. Іноді умови не сприяють раннім виявам здібностей. Але при появі умов здібності можуть виявитися й пізніше. Аксаков опублікував свою першу книгу в 56 років, Крилов першу байку – в 40 років.

У розвитку здібностей важливу роль відіграє опанування знань, умінь, досвіду. Умовами перетворення задатків у здібності є: діяльність, активна взаємодія з навколишньою дійсністю, навчання та виховання. *Індивідуальні здібності в одній або кількох галузях діяльності називають талантом, а таких людей – талановитими.*

Під талантом розуміють систему психічних властивостей людини, які проявляються в ефективному вирішенні проблем (нестандартних задач) в будь-якій області культури, в високих творчих досягненнях [113].

В українському педагогічному словнику талант трактують, як якісно вищий рівень здібностей особистості. Передумовою розвитку таланту є задатки людини, які можуть перетворюватися на реальність при наявності сприятливих соціальних факторів.

Талант – це поєднання різного ступеня генетично зумовленої обдарованості з працею. Формування таланту починається спершу як психологічне визначення природних задатків, схильностей дитини до певного виду діяльності, пізніше – як закріплення здібностей і, нарешті, – як високий вияв творчості у зрілому віці. Талановитість щодо окремих видів творчості (музики, малювання, співів, конструювання) може виявлятися в ранньому віці.

У талановитих людей здібності виявляються в творчій діяльності, у творчому розв'язанні складних практичних, теоретичних і художніх завдань. Талант є обов'язковою підструктурою геніальності. Найвищий рівень розвитку здібностей, що виявляються у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення для суспільства, розвитку науки, літератури, мистецтва, називають геніальністю.

Геній виражає найбільш передові тенденції прогресу свого часу. *Геній відрізняється від талановитості суспільною важливістю тих завдань, які він розв'язує.* Індивідуальні особливості здібностей виявляються в різнобічності або однобічності їх розвитку. Різнобічні здібності мали М. Ломоносов, Д. Менделєєв, М. Бородин, Т. Шевченко.

Індивідуальні особливості здібностей кожної людини є результатом її розвитку. Тому для розвитку здібностей потрібні відповідні соціальні умови, активна включеність особистості в діяльність [61]. По 16 годин на добу працював Едісон, який на запитання про причину його геніальності відповідав, що вона є результатом 99 відсотків поту та 1 відсотка таланту. Якщо людина включається в діяльність, то вона проникає і в колектив, під впливом якого відбувається становлення особистості – формується її спрямованість, суспільна активність, воля, створюються умови для саморегуляції та розвитку здібностей.

Колектив – це група людей, залучених до спільної діяльності і об'єднаних єдиною метою, яка підпорядковується суспільній меті. Кожен колектив має керівника і підлеглих, між якими існує «живий зв'язок», і на думку С. Максименка «творча робота» [58].

Психологічна система «керівник – підлеглий» формує не лише знання, навички і вміння, а й духовний світ підлеглого, захоочує його до пізнання досягнень культури. Формувати особистість підлеглого можна лише в атмосфері творчого пошуку, в процесі розвитку діяльності.

Фахова творчість керівника полягає у віднаходженні нових способів індивідуального впливу на підлеглого, нових варіантів розв'язання завдань, в аналізі власної діяльності, що розкриває нові можливості для оптимізації роботи. Творчу роботу керівника і підлеглого не можливо уявити без їх глибокої компетенції у виробничому процесі. Але цього інколи замало для творчості. На всіх етапах невідомих шляхів до заданої мети треба повною мірою використати імпровізацію, уяву і фантазію, інтуїцію і натхнення.

Спонування керівника і підлеглого до творчості випливають з потреб, переконань, ідеалів, інтересів і настроїв. Постійно підтримуючи і розвиваючи їх, керівник підводить своїх підлеглих до розуміння суттєвості тих завдань і мети роботи, які їм треба буде вирішувати сьогодні і в майбутньому. Сприймання, пам'ять, мислення, уява підлеглого залежать від того, наскільки установка стає важливою, набуває для нього особистісного значення [62].

Психологічна установка – важлива ланка в системі взаємодії керівника і підлеглого. Вона виражає внутрішній стан готовності діяти певним чином, бути спроможним розв'язувати змістові завдання, обирати з розмаїття завдань, які потрібно вирішити, такі, що приводять до того, що дії мають результат. Установка, образно кажучи, виконує функцію „наведення” підлеглого на певну інформацію і на засіб дії, посилює і послаблює міру емоційного ставлення до дії, впливає на інтенсивність процесів мислення [63].

Формування установок, які попередньо готують підлеглого до діяльності, тісно пов'язане з соціальними сподіваннями. *Установка* – психічний стан налаштованості на діяльність, на зацікавленість нею.

Соціальні сподівання має і керівник. Поряд з вимогами, що ставить суспільство до керівника, він у своїй роботі орієнтується ще й на те, чого чекають від нього партнери і найближче оточення: вище керівництво, колеги-керівники. У міру зростання вимог до ефективності праці зростає і рівень соціальних сподівань до керівника, від нього чекають кращого, на що він здатен. Причому соціальні сподівання спрямовані до всіх керівників, незалежно від стажу роботи і віку.

Соціальні сподівання до керівника і установки працівників повинні збігатися. Проте часто трапляються розходження між очікуваннями керівника і установками підлеглих. Форсування роботи, «натаскування на результат», як кажуть у спорті, досягнення результату будь-якою ціною – все це призводить до того, що з поля зору керівника зникає головна мета – формування гармонійно розвинених особистостей. А співробітники, охоплені прагненням до результату, перенапружуються і таким чином шкодять своєму підприємству і передчасно, не досягнувши результату, залишають роботу з почуттями власної неповноцінності, вважаючи себе невдачами.

Усе це накладає глибокий відбиток на особистість у цілому, змінює її характер: ставлення до самої себе ґрунтується на невпевненості у власних можливостях; з'являється байдужість до діяльності, зменшується надія на успіх.

Соціальні очікування стосовно керівника в іншій формі відбиваються на свідомості його співпрацівників, в їх установках. Відповідно до них підлеглі реагують (позитивно або негативно) на все, що стосується або порушує їх інтереси, усвідомлені або неусвідомлені потяги, їх життєві цінності. Позитивні установки і інформація, що ці установки поповнює, набувають своєрідних «магнітних» властивостей – притягається тільки та інформація, яка посилює мотивацію діяльності і забезпечує її ефективність.

Тісний контакт із підлеглими – потрібна умова спілкування і передавання інформації, активізації свідомості і закріплення в них певних знань, умінь і навичок. На шляху до оптимізації спілкування керівника і підлеглого, їх взаєморозуміння трапляється безліч перешкод, які ускладнюють взаєморозуміння, знижують силу впливу на виробничий процес і його результативність.

Оптимізація взаємовідносин керівника і підлеглого – один із найважливіших шляхів виховного впливу на підростаюче покоління. Це залежить як від суб'єктивних чинників – це, передусім, характерологічні якості особистості керівника: його темперамент і вольові якості, риси характеру і здатності, з одного боку, а з другого – загальна культура, рівень вимог, особливості самооцінки, критичність розуму, соціальні установки; так і від об'єктивних: стиль керівництва, що накладає відбиток на діяльність керівника, характер взаємовідносин у колективі керівників, наявність упорядкованих місць для роботи, забезпеченість робочого місця достатньою кількістю устаткування, здібності керівника.

Здібності керівника – це певні психологічні особливості особистості, що є умовою для досягнення керівником високих результатів у співпраці з підлеглим

[64]. *Комунікативні здібності* займають у системі здібностей керівника провідне місце. Вони являють собою складну структуру, що складається з перцептивних процесів, які характеризуються високим рівнем спостережливості. Важливу роль відіграє емпатія, тобто розуміння психічних станів підлеглого, співпереживання його почуттям і емоціям. Це дає змогу керівникові знайти правильний індивідуальний підхід до свого співпрацівника.

На цій здібності ґрунтується і така важлива річ, як увага керівника до підлеглого. У складі комунікативних можливостей домінуючими повинні бути відношення, що тісно пов'язані з потребою в соціальній взаємодії, з прагненням до спілкування, до творчого опановування знань, навичок і умінь у роботі, з бажанням розумно організувати процес діяльності і виховання, досягти рівня організації справжнього колективу.

Таблиця 1

Формалізована структура змісту здібностей

Рівень	Визначення	Приклади
Здатки	Вроджені анатомо-фізіологічні особливості, які є передумовою розвитку здібностей.	Висока чутливість до звуків, хороша пам'ять, координація рухів.
Здібності	Індивідуально-психологічні особливості, що забезпечують успішність у певній діяльності.	Логічне мислення, творча уява, комунікативні навички.
Обдарованість	Високий рівень розвитку здібностей, що дозволяє досягати значних успіхів у певній сфері.	Обдарований математик, музикант, спортсмен.
Талант	Високо розвинені здібності, що дозволяють створювати нове, оригінальне в певній галузі.	Віртуозний художник, винахідник, видатний письменник.
Геніальність	Вищий рівень здібностей, що призводить до видатних відкриттів, змін у науці, мистецтві чи культурі.	Альберт Ейнштейн, Леонардо да Вінчі, Вольфганг Амадей Моцарт.

Проектувальні здібності дають можливість керівникові правильно будувати плани роботи, вести розрахунки, будувати графіки наявних і майбутніх виробничих процесів, створювати нові оригінальні проекти. Важливо подумки забігати наперед і певним чином прогнозувати психофізіологічні стани підлеглого.

Конструктивні здібності дають змогу керівникові підходити до процесу виробництва з позиції раціональної доцільності кожного руху думки і дії, що є частиною його змісту, і економічності усього процесу. З конструкторськими здібностями тісно пов'язані *гностичні здібності* – арсенал засобів діяльності керівника, що дозволять йому самостійно здобувати знання процесів виробництва.

Організаторські здібності виражаються в упорядкуванні, налагодженості, досягненні єдності виробничого процесу. Керівник не лише організовує діяльність своєї групи, а й надає їй певної спрямованості, обґрунтовує мету, створюючи підлеглим правильну ціннісну орієнтацію.

Проте обов'язковими психологічними умовами оптимального стилю керівництва і спілкування керівника і підлеглого є повага керівника до особистості підлеглого і висока вимогливість до нього, позитивний емоційний фон і творче ставлення до діяльності, наповненість її естетичним змістом, спрямованість у майбутнє.

У підрозділі проаналізовано здібності як ключовий фактор, що визначає ефективність та результативність творчої педагогічної діяльності. Встановлено, що педагогічна майстерність ґрунтується не лише на загальних та спеціальних здібностях, а й на творчому потенціалі, який забезпечує гнучкість мислення, креативний підхід до навчального процесу та здатність генерувати інноваційні методики викладання.

Розглянуто взаємозв'язок між природними задатками, набутими навичками та професійною компетентністю педагога. Підтверджено, що розвиток здібностей у педагогічній діяльності є безперервним процесом, який потребує сприятливого середовища, постійного самовдосконалення та застосування інтерактивних методів навчання.

Таким чином, здібності виступають основою для формування творчого стилю педагогічної діяльності, сприяють ефективній комунікації з учнями та стимулюють їхній пізнавальний інтерес, що в кінцевому підсумку забезпечує високу якість освітнього процесу.

1.3. Поняття творчої атмосфери та прояв творчої індивідуальності

Зміст взаємодії, її смислове навантаження розкриваються як на рівні окремих контактів і дій, так і в контексті спільної діяльності, тобто такої, яка реалізується разом з кимось. Міжособистісна спільність передбачає взаємозв'язок з іншими людьми, а конкретним змістом цього взаємозв'язку є співвідношення індивідуального вкладу кожного з учасників у спільну справу. Цей взаємозв'язок можна простежити і в нашій роботі при аналізі творчої атмосфери в педагогічному колективі, як міжособистісної спільності, а прояв в ній творчої індивідуальності людини як співвідношення до цієї спільності, тобто індивідуальний вклад кожного з учасників у спільну справу.

«Індивідуальний внесок людини в життя групи й, отже, суспільства в великій мірі залежить від цієї людини, її впливу на навколишніх і тієї психологічної атмосфери, що створюється цим впливом» [65]. І тут нам здається доцільним досліджувати розуміння атмосфери, як умови прояву творчої індивідуальності в теоретичній спадщині відомого актора та народного педагога М. Чехова. Поняття «творча індивідуальність» розкривається М. Чеховим у роботі «Шлях актора». Книга М. Чехова «Шлях актора» по своїй широті, відвертості стоїть поруч із книгою К. Станіславського «Мое життя в мистецтві» і поряд з іншою теоретичною спадщиною становить скарбницю театральної педагогіки.

На наш погляд, особливий інтерес для розкриття досліджуваного нами питання, становить та частина теоретичної спадщини М. Чехова, що

присвячена «атмосфері», тим більше, що поняття «атмосфера» не є загальноприйнятим у психологічних дослідженнях.

«Атмосфера не є стан, але це дія, процес. Внутрішньо вона живе й рухається безперестану... – пише М. Чехов, ...Спектакль є жива, самостійна істота, подібна людині. Як людина має дух, душу й тіло, так має їх і живий, діючий спектакль» [66]. *Дух* спектаклю – це ідея, закладена в ньому. Ідея, заради якої автор, режисер і актори спільно створюють спектакль. *Душа* спектаклю – це та *атмосфера*, в якій протікає і яку випромінює спектакль. *Тіло* спектаклю – це все, що ми бачимо та чуємо в ньому...» [66].

У першому параграфі ми розглядали творчу інноваційну діяльність педагогів як творчість цілісну, творчість єдиного колективу. Якщо виражатися метафорично, то інноваційна педагогічна діяльність колективу за аналогією з чеховським спектаклем теж має свій дух – *ідею*, задум інновації, має свою *душу* – творчу *атмосферу*, виражену проявом творчої індивідуальності в спільній творчості і характеризується чотирма чеховськими критеріями щирого мистецтва: легкістю, цілісністю, формою і красою; має і своє *тіло* – це сама дія (діяльність), «Це довга і важка праця, нагородою за яку будуть: зустріч із власною індивідуальністю та право творити по натхненню» [66].

Зупинимося на понятті творчої атмосфери, як її бачив М. Чехов. Атмосфера досліджується М. Чеховим з різних сторін – як явище життя, як стимул творчості, як спосіб аналізу ролі і п'єси, як зв'язок початку і задуму і т.д. М. Чехов не випустить з уваги, що атмосфера – це не настрій, а щось більше. Атмосфера вбирає в себе багато настроїв, вона поєднує їх і створює ціле.

У книзі «Про техніку актора» у главі про атмосферу, ми спостерігаємо сліди внутрішніх протиріч у світовідчужанні М. Чехова. Звідси і інтонація настороженості, з якої Чехов говорить про «матеріальне». Важливо зрозуміти головну його спрямованість. Іноді він отожднює атмосферу з почуттям, іноді розглядає її як стимул почуття та дії. Необхідно внести виправлення в твердження, що атмосферу треба «визнати явищем об'єктивним». Справа в тому, що і в житті (зокрема в педагогічній діяльності) і в театрі атмосфера складається з безлічі факторів. Суб'єктивне і об'єктивне в цьому випадку перебуває в різноманітних та рухливих зв'язках. В атмосфері, безсумнівно, є щось, як би не залежне від людини, але поява людини в атмосфері нерідко в корені змінює весь її зміст. Глибоко вірна чехівська думка про те, що атмосфера є процес. Ми повинні вгадати рух атмосфери, усвідомити, зафіксувати характер, природу цього руху, «воля атмосфери» будучи пізною, відчутною, спонукує і волю людини до дії» [67].

Цікаві поради М.О. Чехова в області підготовки до творчості: «вже читаючи п'єсу, треба намагатися проникнути в її атмосферу, в рух різних атмосфер... І тут стає важливим, наприклад, момент першопочаткового задуму» [68]. Ми розглядаємо, що первісний задум – це первісна ідея, нова, інноваційна ідея. Спочатку ідея виникає інтуїтивно і потрапляючи у творчу атмосферу за допомогою не шаблонового мислення, що відбиває творчу індивідуальність, з неї виростають нові ідеї, яким варто бути більш простими, глибокими та ефективними. Для М. Чехова первісний задум – це інтуїтивне

відчуття (передчуття) цілісної атмосфери. «У невидимих глибинах підсвідомості вже почалася робота – образи "шукають один одного», зникають, з'являються, діють, змінюються, потрібно, щоб ця підсвідома робота йшла при відчутті цілого, нехай неповного, неточного, але діючого як поводитир, як провідник. Роль атмосфери – роль такого провідника [69].

Первісний задум, інноваційна ідея, «дух» – це те, з чого починається творчий процес. Творчість жадає від людини гігантської концентрації інтелектуальних зусиль, завзятої напруги свідомості, розуму як вищої форми психічної активності. І це ніяк не суперечить тому, що самі ціннісні ідеї виходять з нашої підсвідомості. Ідея зненацька з'являється у свідомості людини підготовлена його попередньою діяльністю, впливає з обставин, які можуть і не усвідомлюватися, але активно фігурують у системі взаємин суб'єкта та об'єктивної реальності. В процесі такої підготовки має місце підсвідоме сприйняття і запам'ятовування: людина ніколи не знає, де і коли вона по дрібних крипучках збрала той досвід, який їй знадобиться при генерації нових ідей [70].

Творчість починається з виникнення проблемної ситуації, коли з'являються потреби у створенні чогось нового. Спроби вирішити відповідні проблеми починаються зі здогадів, гіпотез із первісного задуму. Процес творчості проходить фази натхнення, продуктивної уяви, осяяння новою ідеєю, її логічної обробки перевірки та реалізації, що є свого роду вінцем цього процесу. На початкових етапах творчості переважають підсвідомість, інтуїція, а на останніх – усвідомлення, логічне мислення [71, 72].

Аналізуючи погляди М. Чехова, ми маємо, що у творчому процесі свідоме тісно переплітається з несвідомим – виникнення ідеї – первісного задуму, генерування нових ідей, виникнення гіпотез, їхня перевірка та реалізація у всьому цьому складному переплетінні особлива роль приділяється *атмосфері*. «У невидимих глибинах підсвідомості вже почалася робота – образи «шукають один одного», зникають, з'являються, діють, змінюються. Потрібно, щоб ця підсвідома робота йшла при відчутті цілого, нехай неповного, неточного, але діючого як поводитир, як провідник. *Роль атмосфери* – роль такого провідника» [69].

Створення творчої атмосфери – це і є створення особою, спонукаючої до творчості обстановки навчального процесу – це, на нашу думку, одне з найважливіших умов прояву творчої індивідуальності в педагогічній діяльності.

Атмосфера розглядається нами ще і як метаіндивідуальність, як один з підрівнів метаіндивідуальності – соціальні й групові ролі, особливості їхнього виконання та складений з них творчий репертуар. *Атмосфера* розглядається як відгук впливу на іншу людину як відгук в іншій людині власної індивідуальності. *Атмосфера* розглядається нами як можливість реалізації власної індивідуальності, як відчуття, настроїв цієї реалізації.... [73-74].

«Індивідуальність виражається також в тій неповторній психологічній атмосфері, що створюється навколо кожної людини в контактній соціальній групі і проявляється в суб'єктивному відгуку групи на індивідуальність, у тому

впливі, що індивідуальність впливає на свідомість і діяльність оточуючих людей» [75-76].

Поняття *«творча індивідуальність»* запозичено нами з теоретичної спадщини М. Чехова, що нами розглядається як ефективна технологія, за допомогою якої можна направити педагогічну творчу діяльність в русло інноваційної діяльності. Зупинимось на аналізі творчої індивідуальності, описаної М. Чеховим. «Творча індивідуальність кожного художника завжди намагається виразити одну основну ідею, що проходить як лейтмотив через усі його здобутки», – відзначає М. Чехов. Він задає собі питання: так як же переживається творча індивідуальність? І дає докладну, на наш погляд, унікальну відповідь, що розкриває сутність творчості та сутність прояву і реалізації в ньому творчої індивідуальності людини.

В нашому повсякденному житті ми говоримо про самих себе – «Я: «Я хочу», «Я почуваю», «Я думаю». Це наше «Я» ми ототожнюємо з нашим тілом, звичками, способом життя, сімейним і соціальним положенням». Значні зміни відбуваються в нашій свідомості в процесі спільної діяльності, у творчому процесі. «Вона розширюється і збагачується. Людина починає розрізняти в собі як би три окремих, до відомого ступеня самостійні суті, три різні свідомості. Кожна з них має певний характер і свої завдання у творчому процесі».

М. Чехов описує як з'являються ці три різних свідомості: «... матеріалом, яким ви користуєтеся для втілення художніх образів, є ви ж самі з вашими щиросердечними хвилюваннями, з вашим тілом, голосом і здатністю руху. Але «матеріалом» ви стаєте тільки тоді, коли вами опановує творчий імпульс, тобто коли ваше вище «Я» пробуджується до діяльності. Воно оволодіває «матеріалом» і користується ним як засобом втілення свого творчого задуму... Ви перебуваєте над самим собою. Ваше вище «Я» керує живим «матеріалом». Воно викликає і гасить творчі почуття та бажання, рухає вашим тілом, говорить голосом і т.п. У хвилини творчого натхнення воно стає вашою другою свідомістю поряд з повсякденним. Але поряд з натхненням, що виходить від вищого «Я», повинен бути збережений і здоровий глузд нижчого «Я»».

Такі дві різних свідомості, які переживаються в момент творчості. «Створений же вами сценічний образ, – пише М. Чехов, є носій третьої свідомості. Ви створили нову «душу», носительку третьої свідомості. Все, що ви пережили в плінні вашого життя, все, що ви досягли або назавжди залишилося для вас мрією та ідеалом, – все це іде в так названі глибини вашого «Я». Там воно очищується від всепронизуючого егоїзму вашого повсякденного життя, вашої нижчої свідомості і перетворює в матеріал, з якого ваша творча індивідуальність буде душою сценічного образу. Так виникає ваша третя свідомість – душа сценічного образу. Ваші творчі почуття володіють ще однією характерною рисою: з почуття вони стають співчуттям. Якраз воно і буде «душою» сценічного образу. Ваше вище «Я» співчуває створеному ним же самим сценічному образу. Художник в вас страждає за Гамлета, плаче про сумний кінець Джульєти, глузує з витівками Фальстафа. Але сам він залишається осторонь від них як творець і спостерігач, вільний від всього особистісного» [77].

Саме це: «жаль», «сорадість», «солюбов» передається іншим і є внутрішнім механізмом прояву творчої індивідуальності. «Тільки співчуття здатне проникнути в чужу душу», – відмічає М. Чехов. Тут погляди М. Чехова близькі до поглядів А. Маслоу, який вважає, що розкрити індивідуальність особистості можливо тільки в міру любові та емоційної причетності до неї [49].

Таким чином, М. Чехов описує прояв творчої індивідуальності шляхом розширення свідомості, розвитку рефлексії і становлення нової «Я – концепції». Джерелом прояву творчої індивідуальності він вважає натхнення. «Наше натхнення веде нас, – пише він – за межі чуттєвого миру. Воно виводить нас із вузьких рамок особистого. Слідую за нашими образами, ми проникаємо в сфери для нас нові, нам до того невідомі. Творячи, ми пізнаємо...» [78].

Таким чином, творча індивідуальність іде шляхом побудови власної «Я – концепції» основним моментом якої, на думку М. Чехова є створення вищого «Я – образу» – «Я – художній образ», а саме «Я – творчий образ». Якщо побудовану М. Чеховим модель застосувати в педагогічній діяльності, то створюється образ, розширювальну сферу повсякденної свідомості «Я – вчитель», що спонукає до діяльності (згідно М. Чехову – це другий рівень свідомості) для втілення творчого задуму (інноваційної ідеї) і далі як вищий рівень свідомості виникає «Я – творець». Третє вище «Я – свідомість» – «Я – вчитель-творець», що стоїть високо над особистісним «Я».

Саме воно є об'єднуючим, що створює гармонію та цілісність творчого процесу. Саме в ньому проявляється творча індивідуальність, що має «право творити по натхненню». Декілька разів ми зустрічались з поняттям «натхнення», сутність якого ми б хотіли зараз і розглянути. Джерелом прояву творчої індивідуальності людини М. Чехов вважає саме натхнення і він відмічає, що процес творчості проходить фази натхнення, продуктивної уяви, осяяння новою ідеєю, її логічної обробки перевірки та реалізації, що є свого роду вінцем цього процесу. Як ми бачимо поняття «натхнення» стоїть на першому плані. *Натхнення – творчий стан.*

Натхнення – це дія творчих сил. Натхнення – це незабутні (хоча і не завжди усвідомлювані) миттєвості вашого життя. І хоча щоразу вони виняткові – в них є правила: здатність пережити натхнення характеризує енергетику людини [79].

Що ж таке натхнення? Це спалах в той момент, коли хвиля енергії здіймається до максимуму. Відбувається ніби вибух. Він осяює те, що до цього часу перебувало в темряві. Людина опиняється на висоті, про яку і не здогадувалась. І легко розв'язує задачі, які ще вчора були для неї непосильні.

Зрозуміло, хвиля енергії у своїй найвищій точці народжує спалах, не може ж вона котитися далі, ніби нічого не відбулося. Спалах розриває синусоїду хвилі енергії, і вона, уже в новій якості, гіперболічно здіймається до нескінченності. Очевидно, при цьому межі визначеного природою людині в нашому звичайному розумінні перестають існувати. Для людини у хвилини натхнення немає ні часу, ні обставин, ні напруження. Ніщо не може її завадити, ніщо не може її спинити.

Де ж людина знаходить себе після того, як натхнення вичерпується? На «дні» синусоїди енергетичної хвилі. І не з порожніми руками! У неї в руках розв'язана задача, яку вона збагнула, перетворили невідоме на відоме, яке, здавалося, було до цього часу на недосяжній висоті.

Натхнення солодке. Хто його пережив хоча б один раз, – забути його не може. Але чекати натхнення, ловити його – безперспективне заняття. Навіть якщо ваш енергопотенціал достатній. Потрібна нова задача або проблема (хто на якому рівні працює), які були б енергоємні настільки, що змогли б подолати інерцію і сталість синусоїди і примусити її спружинити так, аби людина знову пробила стелю між відомим і невідомим.

Отже, натхнення – це процес. Зрозуміло, воно доступне лише тим, в яких працює поетична душа. Творча людина щаслива, коли вона діє на межі власних можливостей – зазнає натхнення. Позитивну інформацію вона отримує ззовні, але споживче «натхнення» переживає всередині себе. Це відбувається за рахунок нагромадження енергії. Вона почуває те саме блаженство, ту саму ейфорію від переживання: щось нове визріває в ній, прибуває енергія, і натхнення при цьому – радісне передчуття завтрашньої дії.

Як довго творча людина задовольняється цим «натхненням»? Доки її механізм творчості не прийде до норми. Ледве це станеться – найближчий дискомфорт своїм уколом будить її. І творець починає діяти – розв'язувати задачі, які захопили його. Звідси висновок: щоб спалахнуло натхнення в процесі творчості, повинен бути залучений увесь наявний потенціал, і в кінці творчого процесу енергії повинно бути більше, ніж на початку дії.

Натхнення «охоплює людину повністю», і тільки завдяки цьому вона однією дією, приступом упорається з роботою, на яку за іншого режиму роботи можуть витрачатися місяці, а то й роки, а результат однаково буде менш переконливим, бо натхнення гарантує найвищу якість роботи механізму творчості, якої неможливо досягти шляхом рутинної роботи, пролитим під час роботи потом [80].

На підставі вище викладеного доцільно сформулювати висновок, що «натхнення» – це особливий психоемоційний стан, що супроводжується підвищеною активністю, зосередженістю та внутрішньою мотивацією до творчої чи інтелектуальної діяльності. Воно є важливим фактором у процесі створення нових ідей, художніх творів, наукових відкриттів та професійної реалізації.

Основні риси натхнення:

- 1) емоційне піднесення – людина відчуває приплив енергії, ентузіазм і задоволення від діяльності;
- 2) концентрація уваги – здатність глибоко зануритися в процес, відчуваючи мінімальний вплив зовнішніх подразників;
- 3) швидкість і легкість мислення – ідеї народжуються спонтанно, процес творчості відбувається інтенсивніше;
- 4) суб'єктивне відчуття правильності дій – творець відчуває впевненість у власних рішеннях і бачить логіку в своїх діях;

5) стимул до самовираження – прагнення до створення нового, розширення меж власних можливостей.

Етапи натхнення: підготовка – накопичення досвіду, знань, пошук ідей; очікування (інкубація) – період, коли свідомість тимчасово відволікається, а ідеї дозрівають у підсвідомості; осяяння (інсайт) – момент раптового розуміння або виникнення нової ідеї; реалізація – втілення ідеї в конкретний результат (творчий продукт, наукове відкриття, рішення проблеми).

Джерела натхнення: спілкування з талановитими людьми; враження від мистецтва, природи, подорожей; переживання сильних емоцій; внутрішня мотивація, цілі та ідеали; зміна обстановки, нові знання та досвід.

Натхнення у професійній діяльності:

- 1) у мистецтві – створення художніх, музичних, літературних шедеврів;
- 2) у науці – генерація нових ідей, відкриття;
- 3) у педагогіці – пошук нестандартних методів навчання;
- 4) у бізнесі – розробка інноваційних стратегій.

Отже, натхнення – це важливий психологічний стан, що активізує творчий потенціал людини, сприяє новаторському підходу та досягненню високих результатів у різних сферах діяльності.

Таким чином, творча індивідуальність іде шляхом побудови власної «Я – концепції» основним моментом якої, на думку М. Чехова є створення вищого «Я – образу» – «Я – художній образ», а саме «Я – творчий образ». Якщо побудовану М. Чеховим модель застосувати в педагогічній діяльності, то створюється образ, розширювальну сферу повсякденної свідомості «Я», що спонукає до діяльності для втілення творчого задуму (інноваційні ідеї) і далі як вищий рівень свідомості виникає «Я – творець», тобто «Я – вчитель-творець», що стоїть високо над особистісним. Але воно є об'єднуючим, що створює гармонію й цілісність творчого процесу. Саме в ньому проявляється творча індивідуальність, що має «право творити по натхненню».

1.4. Креативність особистості

Сучасний світ стрімко змінюється, вимагаючи від особистості не лише високого рівня знань і професійних навичок, а й здатності швидко адаптуватися до нових умов, знаходити нестандартні рішення та генерувати оригінальні ідеї. У зв'язку з цим креативність стає однією з ключових характеристик успішної людини, незалежно від сфери її діяльності.

Креативність – це здатність особистості створювати нові ідеї, підходи та концепції, які є не лише оригінальними, а й ефективними для вирішення актуальних завдань. Вона є основою для інновацій, розвитку науки, мистецтва, освіти та підприємництва.

Сучасні дослідження підтверджують, що креативне мислення можна розвивати через спеціальні методики та створення відповідного середовища. Одним із головних завдань освіти та виховання є формування в особистості навичок креативного підходу до пізнання та діяльності.

Креативна особистість характеризується низкою особливостей, які дозволяють їй ефективно взаємодіяти із сучасним світом. До них належать:

- 1) оригінальність мислення – здатність знаходити нестандартні рішення;
- 2) гнучкість – уміння швидко змінювати підходи до розв'язання проблеми;
- 3) самостійність – незалежне прийняття рішень, здатність до самоаналізу;
- 4) ініціативність – прагнення до створення нового, активне включення у процеси змін;

5) адаптивність – вміння пристосовуватися до мінливих умов, не втрачаючи власної ідентичності.

У реальних умовах креативність проявляється в таких формах: інтелектуальна креативність – пошук нових ідей та концепцій у науковій та професійній діяльності; художня творчість – створення оригінальних мистецьких творів; соціальна креативність – нестандартні підходи до вирішення соціальних проблем; технологічна інноваційність – розробка нових продуктів, механізмів, процесів.

У реаліях сьогодення розвиток креативності стикається як із перешкодами, так і з новими можливостями.

Виклики: стандартизоване мислення – надмірна орієнтація на алгоритмічне навчання та шаблонні рішення; технологічна залежність – пасивне споживання інформації замість активного її створення; соціальний тиск – необхідність відповідати загальноприйнятим нормам, що стримує експериментальне мислення.

Можливості:

- 1) доступ до інформації – завдяки цифровим технологіям людина має необмежені ресурси для розвитку;
- 2) інтерактивне навчання – сучасні освітні методики стимулюють творче мислення;
- 3) підтримка креативної економіки – ринок праці потребує нестандартних рішень та творчих професій.

Таким чином, сучасні реалії, з одного боку, ставлять перед особистістю низку викликів, а з іншого – відкривають нові перспективи для розвитку її креативного потенціалу.

Розвиток креативності можливий за умови дотримання кількох ключових принципів:

- 1) створення сприятливого середовища – гнучке навчання, яке заохочує дослідницьку активність;
- 2) застосування креативних методик – мозковий штурм, дизайн-мислення, техніка «шести капелюхів» Едварда де Боно;
- 3) формування навичок критичного мислення – аналіз різних точок зору, вміння аргументувати свою позицію;
- 4) підтримка креативної культури – мотивація до експериментів, заохочення інноваційних ідей;
- 5) розвиток емоційного інтелекту – розуміння власних почуттів і почуттів інших як чинника творчого самовираження.

Висновки. Креативність особистості є важливою якістю в умовах сучасного суспільства, що характеризується динамічними змінами, високою конкуренцією та необхідністю генерувати нові ідеї. Вона проявляється у різних сферах життя та є визначальним фактором професійного успіху. Незважаючи на наявні виклики, розвиток креативності можливий завдяки правильним методикам навчання, гнучкому мисленню та стимулюванню творчої активності. У реаліях сьогодення саме креативні особистості формують майбутнє, сприяючи прогресу науки, культури, технологій та економіки.

FOR AUTHOR USE ONLY

Висновки до розділу 1

Аналізуючи роботи з проблем творчості, ми зробили висновок, що загальноприйняте визначення творчості включає поняття новизни і оригінальності створеного продукту та його суспільне значення. Творчість як вища форма людської діяльності виступає також складовою педагогічного процесу. Тому творчість слід визначити як форму діяльності людини, яка направлена на створення якісно нових для неї цінностей, що мають суспільне значення, тобто. важливі для формування особистості як суспільного суб'єкта.

Ми згодні з думкою Н. Кузьміною, яка визначає педагогічну творчість викладачів як особистісно-орієнтовану розвиваючу взаємодію суб'єктів навчально-виховного процесу, зумовлену специфікою психолого-педагогічних взаємостосунків між ними і спрямовану на формування творчої особистості студента і актуалізацію діяльності викладача [17].

Основна якість, яка істотно позначається на ефективності формування творчих професійних здібностей, – внутрішня єдність, цілісність особистості, яка чітко прагне поставленої мети. Процес розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога стає оптимальним, якщо такою ідеєю є мрія стати високопрофесійним «справжнім педагогом». Важливою якістю, що формує творчу індивідуальність майбутнього викладача також є пізнавальна потреба та спричинена нею інтелектуальна активність.

Найсприятливіші умови для творчого розвитку створюються за адекватної самооцінки та невеликої різниці між рівнем домагань і сформованих на цей момент можливостей особистості. Рівень домагань тоді начебто «веде за собою» розвиток здібностей. Велике значення в цьому відношенні має висока майстерність педагога, його керівництво активною пізнавальною діяльністю та розвитком творчості кожного студента, правильна і раціональна організація видів самостійної роботи, пов'язаної з подоланням певних труднощів, підведення підсумків виконання і об'єктивна оцінка роботи.

Ми визначили, що особистість як носій визначених якостей має передумови для розвитку здібностей. Ці передумови перетворюються в реальні здібності, коли під впливом вимог діяльності починають укладатися у взаємодіючу систему якостей, завдяки якій досягається успіх діяльності. Здібності дуже динамічна, рухлива взаємодія різних психічних якостей при виконанні різноманітних видів діяльності може виявляти і формувати нові для даної особистості здібності [80]. Наш час породжує ідеї, які поставлені перед освітою самим життям – вважати основною ідеологією освіти педагогіку творчості, педагогіку розвитку. У зв'язку із цим проблема, яка розкривається в роботі, формування творчої атмосфери в педагогічному колективі, як соціально-психологічної умови прояву творчої індивідуальності всіх учасників педагогічного процесу, є практично значимою. У цей час необхідний пошук тих умов, які здатні "будити" творчий потенціал кожної конкретної людини. Це завдання стало особливо актуальним в умовах, коли «бум» на інновацію, творчість, гуманізацію в практичній педагогічній діяльності спав.

Інноваційна педагогічна діяльність розглядається нами як педагогічний процес, що має своїх авторів, свій задум (ціль), що полягає в спробах внести певні зміни в соціальну організацію (педагогічний колектив) і на підставі цих змін одержати нові стійкі елементи – нововведення. Раз інновація це процес, у нього є виникнення, розвиток по певних етапах та результат [50].

Теоретично обґрунтували, що основною умовою реалізації творчого потенціалу особистості в педагогічному колективі є творча атмосфера. Нами визначено, що показником творчої індивідуальності студентів в процесі інноваційної діяльності є виражений рівень розвитку інтелектуальних, креативних здатностей.

В процесі дослідно-аналітичної роботи на першому етапі нами встановлено, що:

1) творча атмосфера в педагогічному колективі є ключовою умовою для розвитку творчої індивідуальності особистості, оскільки сприяє формуванню мотивації до творчої діяльності, стимулює ініціативність та інноваційне мислення;

2) основними складовими творчого освітнього середовища є співпраця, відкритість до нового, підтримка педагогами творчих проявів учнів, гнучкість у підходах до викладання та навчання;

3) педагогічний колектив, у якому панує атмосфера довіри, взаємоповаги та спільної творчої діяльності, формує сприятливі умови для самореалізації як учителів, так і здобувачів освіти;

4) важливим чинником розвитку творчої атмосфери є впровадження сучасних методик навчання, зокрема інтерактивних технологій, проектної діяльності, міждисциплінарного підходу та методів критичного мислення;

5) педагогічні колективи, які орієнтовані на творчий підхід до навчання, демонструють вищий рівень мотивації, професійної задоволеності педагогів, а також значні успіхи у розвитку творчих здібностей учнів (здобувачів вищої освіти);

6) важливу роль у формуванні творчої атмосфери відіграє лідерство у педагогічному середовищі, коли керівництво навчального закладу підтримує та заохочує ініціативу, інновації та спільну творчу діяльність.

Таким чином, творча атмосфера в педагогічному колективі є необхідною умовою для формування творчої особистості, оскільки забезпечує розвиток креативного мислення, сприяє інтелектуальному зростанню та стимулює пошук нестандартних рішень у навчальному процесі. А як же саме творча атмосфера виступає як умова для актуалізації творчого потенціалу як педагогів, так і студентів і впливає на прояв їхньої творчої індивідуальності ми розглянемо в розділі 2.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОЇ АТМОСФЕРИ В ПЕДАГОГІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ ТА ПРОЯВУ ТВОРЧОЇ (КРЕАТИВНОЇ) ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Сучасна освіта вимагає від педагогічних колективів не лише високого рівня професійної компетентності, а й здатності створювати сприятливе середовище для розвитку творчого потенціалу учасників освітнього процесу. Творча атмосфера в педагогічному колективі є важливим чинником, що сприяє формуванню креативної індивідуальності як педагогів, так і здобувачів освіти. Вона забезпечує відкритість до нових ідей, ініціативність, готовність до експериментів та ефективну взаємодію між учасниками освітнього процесу.

Другий розділ монографії присвячений емпіричному дослідженню творчої атмосфери в педагогічному колективі та особливостей прояву креативної індивідуальності. Основна увага зосереджена на аналізі рівня сформованості творчого середовища в освітніх закладах, визначенні факторів, що сприяють або перешкоджають творчому самовираженню педагогів і студентів, а також на встановленні взаємозв'язку між творчою атмосферою та рівнем креативності особистості.

У цьому розділі представлено методологію дослідження, використані емпіричні методи (тестування, анкетування, спостереження, експертне оцінювання), результати аналізу отриманих даних та їх інтерпретацію. Окрему увагу приділено практичним аспектам створення сприятливого освітнього середовища, що сприяє розвитку креативного мислення та інноваційного підходу до педагогічної діяльності.

Проведене емпіричне дослідження дозволяє зробити науково обґрунтовані висновки щодо ролі творчої атмосфери у формуванні творчої індивідуальності, а також окреслити перспективні напрями подальших досліджень у цій сфері.

2.1. Методи та процедура дослідження

В теоретичній частині роботи проаналізувавши психолого-педагогічну літературу по поставленій проблемі, ми виявили серйозний дефіцит спеціальних соціально-психологічних досліджень механізмів створення творчої атмосфери як умови для актуалізації творчого потенціалу як педагогів, так і студентів та прояву їхньої творчої індивідуальності.

Теоретично ми обґрунтували, що основною умовою реалізації творчого потенціалу особистості в педагогічному колективі є творча атмосфера. Нами визначено, що показником творчої індивідуальності студентів в процесі інноваційної діяльності є виражений рівень розвитку інтелектуальних, креативних здатностей.

Інноваційна педагогічна діяльність розглядається нами як педагогічний процес, основою якого є творчість єдиного, цілісного колективу. Інноваційна

діяльність є процес, що має своїх авторів, свій задум (ціль), що полягає в спробах внести певні зміни в соціальну організацію (педагогічний колектив) і на підставі цих змін одержати нові стійкі елементи – нововведення. Раз інновація це процес, у нього є виникнення, розвиток по певних етапах та результат.

В теоретичній частині нами науково обґрунтовані фактори й умови, що визначають можливість створення творчої атмосфери та прояв в ній творчої індивідуальності всіх учасників педагогічного процесу: фактор інноваційності педагогічної діяльності; фактор творчості педагогічної діяльності як особистісна та соціальна характеристика педагога і педагогічної діяльності; фактор спільності педагогічної діяльності.

Для прояву творчої індивідуальності в педагогічній діяльності необхідний ряд соціально психологічних умов, що детермінують її прояв, становлення й розвиток: творча атмосфера, що характеризується нами як умова прояву творчої індивідуальності і досліджується з різних сторін – як явище життя, як стимул творчості, як спосіб аналізу життя, як зв'язок початку і задуму.

Атмосфера розглядається нами ще і як метаіндивідуальність, як один з підрівнів метаіндивідуальності – соціальні і групові ролі, особливості їх виконання та складений з них творчий репертуар. Атмосфера розглядається як відгук впливу на іншу людину як відгук в іншій людині власної індивідуальності. Атмосфера розглядається нами як можливість реалізації власної індивідуальності, як відчуття, настрої цієї реалізації [81].

Для становлення творчої індивідуальності необхідна одна з важливих умов – умова спільної інноваційної педагогічної діяльності, що в свою чергу обумовлюється специфікою інноваційного педагогічного колективу, а саме:

1) творча індивідуальність може проявитися в специфічно соціально організованій групі – співтоваристві – соціальному об'єднанні з цільовою детермінацією, при цьому цільова детермінація розглядається нами як інноваційна ідея;

2) творча індивідуальність може проявитися в групі, у якій виражені: мета групи (інноваційні ідеї); норми групи (норми інноваційної діяльності); згуртованість групи; фази розвитку групи; певна структура групи.

В теоретичній частині нами висунуте припущення дослідження: для прояву творчої індивідуальності педагога однією з важливих умов є творча атмосфера в педагогічному колективі.

Висунуте припущення визначило і конкретизувало етапи нашого практичного дослідження: перший етап включає аналіз літератури та підбір методик дослідження; другий – проведення дослідження (використовувалися методики: шкала оцінки психологічної атмосфери в групі Фідлера [82]; шкала оцінки «стилю життєдіяльності» групи [82]).

Необхідно підкреслити, що використання даних методик дозволяє оцінити психологічну атмосферу в групі (позитивну або неблагоприємну), та оцінити стиль життєдіяльності колективу (ідеальний стиль життєдіяльності колективу, комфортність його членів або неоптимальний стиль життєдіяльності колективу, занижена комфортність його членів).

Так як ми вже зазначили, що між атмосферою в колективі та проявом в ньому індивідуальності людини існує тісний зв'язок, то вважаємо доречним розглянути і застосувати в нашій роботі «Опитувальник самоставлення» В. Століна та «Діагностику невербальної креативності» Торенса.

Опитувальник самоставлення В. Століна містить 62 запитання, які характеризують основні показники самоставлення: ставлення людини до себе, інтегральне позитивне ставлення, повага до себе, аутосимпатія, ставлення інших до цієї людини, близькість до себе, самовпевненість, самоприйняття, самопослідовність, самообвинувачення, самоінтерес, саморозуміння.

На кожне з запитань здобувач вищої освіти повинен дати відповідь «так» (+) або «ні» (–), залежно від того, стосується твердження його чи не стосується. Далі підраховується кількість співпадань зі стандартними відповідями [82].

Високі показники самоставлення студента за рядом шкал свідчать про прояв та реалізацію особистості в колективі, це стосується, передусім таких шкал, як: самоінтерес (потреба і мотиви самоусвідомлення); саморозуміння (самопізнання); самопослідовність (саморегуляція); самовпевненість, самоприйняття, близькість до себе (самоорганізація); інтегральне позитивне самоставлення, повага до себе, аутосимпатія (емоційні компоненти самосвідомості). Дещо деструктивними можна вважати низькі результати тестування за усіма шкалами і особливо за такою шкалою, як ставлення інших, та високі результати тестування за такою школою, як самозвинувачення.

«Діагностика невербальної креативності» Торенса [83], яка спрямована на виявлення невербальної креативності як здібності до „породження” нового, оригінального продукту. Тест представляє собою методику на «оригінальність», можливість виразити себе в незвичній справі. Час тестування не обмежують, приблизно відводячи на кожну картинку по 1 – 2 хв. Даний тест вміщує в собі набір картинок з рядом елементів (ліній), використовуючи які студенти повинні домалювати картинку до певного осмисленого зображення. В даному варіанті методики використовуються шість картинок, які по своїм вихідним елементам не дублюють один одного і дають найбільш надійні результати.

В даній методиці використовується найбільш істотний показник креативності – оригінальність, несхожість створеного студентом зображення на зображення інших. Іншими словами, оригінальність розуміється як статистична рідкість відповіді.

До методики докладається атлас, в якому наведені різні типи малюнків і їх умовні назви, запропоновані автором, які відображають ту або іншу істотну характеристику зображення. При цьому важливо, що умовні назви малюнків, як правило, не співпадають з тими, які дають самі студенти. В цьому, на наш погляд, достатньо яскраво проявляється різниця між вербальною і невербальною креативністю. Так як тест використовується для діагностики невербальної креативності, ті назви картинок, які дали студенти з аналізу

виключаються і використовуються лише в якості допоміжного засобу для розуміння малюнка.

Для оцінки результатів необхідно співставити домальовані картинки з тими, які є в атласі і при знаходженні схожого типу присвоюють даному малюнку індекс оригінальності, вказаний в атласі. Якщо в атласі відсутній такий тип малюнку, то оригінальність даної домальованої картинки приймається за 1,00. Індекс оригінальності підраховується як середнє від показнику оригінальності всіх картинок (загальну кількість балів треба розділити на кількість намальованих картинок). Якщо студент намалював такий малюнок, який відсутній в атласі, то його оригінальність – 1,00.

Для оцінки креативності як такої велике значення має індекс унікальності, який показує, наскільки дійсно нове може створити людина, але диференційована сила пропонованого індексу замала, і тому як допоміжний використовується індекс оригінальності.

Дані методики були проведені з групою студентів природничого факультету за спеціальністю „Біологія – психологія” і підлягають статистичній обробці своїх кількісних показників, які будуть розкриті в наступному параграфі.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Аналіз результатів та інтерпретація отриманих даних проходив по наступним факторам, які, на нашу думку, характеризують основні показники атмосфери в групі як соціально-психологічної умови прояву творчої індивідуальності людини в колективі:

- 1) фактор психологічної обстановки в групі;
- 2) фактор «стилю життєдіяльності» групи;
- 3) фактор самоставлення;
- 4) фактор творчо-пошукової діяльності.

Перший фактор – більш значний, бо саме від обстановки в групі, від її атмосфери залежить становлення і прояв особистості. На основі цього фактору, який одночасно являється і умовою прояву творчої індивідуальності людини в колективі, ми запропонували методику Фідпера «Шкала оцінки психологічної атмосфери в групі», яка містить фактори, за допомогою яких можна оцінити атмосферу в групі.

Дану методику було проведено зі студентами природничого факультету за спеціальністю «Біологія – психологія». В опитуванні приймали участь 20 студентів. Дана методика містить протилежні по значенню пари слів, за допомогою яких студенти зможуть описати атмосферу в своїй групі. Ліва сторона містить позитивні якості колективу, а права – негативні і чим ближче до правого або лівого слова буде знаходитись знак «X», або закреслення відповідної цифри, тим більше виражена обстановка в групі.

В цілому, проведена серед студентів методика показала такі результати: лише 40 % здобувачів вищої освіти (чого замало) вважають атмосферу в своїй групі благоприємною і відмічають наявність в групі таких позитивних

якостей, як: дружба, злагода, задоволеність, захопленість, продуктивність, теплота, співробітництво, взаємна підтримка, цікавість, успішність, але вони не виключають, що в деяких випадках в групі настає неблагоприємна атмосфера, інші, а це – 60 % студентів вважають атмосферу в своїй групі неблагоприємною. Вони вважають, що в їхній групі більш присутні негативні якості, ніж позитивні, тобто: незлагода; незадоволеність; байдужість; продуктивність; холод; відсутність співробітництва; недобррозичливість; нудність; неуспішність, але вони не виключають, що в групі присутні і позитивні якості.

Провівши дану методику можна зробити висновок, що в даній групі, як і в будь-якій іншій, психологічна атмосфера залежить від обставин, але в багатьох випадках вона є неблагоприємною для прояву індивідуальності людини.

Висновки по даній надано у графічному вигляді рисунка (див. рис. 1).

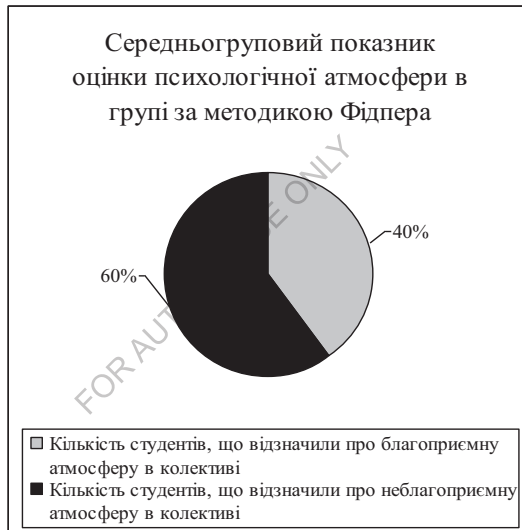

Рис. 1. Середньогруповий показник оцінки психологічної атмосфери в групі за методикою Фідпера

Наступний фактор, який характеризує показник атмосфери, це фактор «стилю життєдіяльності» групи, від якого, на нашу думку в великій мірі залежить прояв індивідуальності людини. На основі цього фактору ми запропонували методику «Шкала оцінки «стилю життєдіяльності» групи», в якій пропонується схема опитування: спочатку зачитуються твердження зліва (10 позитивних властивостей життєдіяльності групи) потім справа (10 негативних властивостей життєдіяльності групи) і після цього знаком «X» відмічається в середній частині аркуша та оцінка, яка, на думку студента відповідає істині.

В цілому, проведена серед здобувачів вищої освіти (надалі – студентів) методика показала такі результати: лише 27 % студентів (чого дуже мало) вважають, що атмосфера в їхній групі оптимальна для прояву індивідуальності, вони вважають, що в групі присутні такі позитивні властивості, як: доброзичливість у взаємовідносинах, взаємні симпатії, в колективі переважає життєрадісний тон настрою, в вільний час члени колективу збираються разом для сумісної діяльності, члени колективу з повагою відносяться до думок інших, успіхи або невдачі товаришів визивають радість або співчуття, в важкі для колективу хвилини відбувається емоційне з'єднання колективу; колектив активний, сумісні справи захоплюють його членів; в колективі присутнє справедливе відношення до всіх членів, інші студенти – 73 % ,вважають, що стиль життєдіяльності в їхній групі неоптимальний для прояву індивідуальності людини, бо в ньому присутні такі негативні властивості, як: конфліктність у відносинах, агресивність антипатії; члени колективу проявляють байдужість до більш тісного спілкування, виражають негативне відношення до сумісної діяльності; в групі переважає пригнічений, песимістичний настрій; в важких ситуаціях колектив «розкиса», спостерігаються сварки, взаємні обвинувачення; колектив пасивний, його не можливо підняти на сумісну справу, кожен член колективу думає лише про свої інтереси та справи; успіхи та невдачі колективу залишають його членів байдужими, а іноді можуть викликати злість та заздрість; в колективі кожен вважає свою думку головною і нетерпимо відноситься до думок інших; колектив помітно поділен на «лідерів» та «зневажливих».

Тому провівши дану методику можна зробити висновок, що в даній групі, неоптимальний стиль життєдіяльності колективу, занижена комфортність його членів і дана атмосфера не може бути благоприємною для прояву в ній творчої індивідуальності людини. Результати даної методики ми представляємо у вигляді рисунка.

Наступний фактор, від якого, на нашу думку ,залежить прояв особистості людини – це фактор самоставлення, тобто від ставлення людини до себе залежить її реалізація та особистісний ріст в колективі. На основі цього ми провели методику В. Століна (рис. 2, 3) «Опитувальник самоставлення», який містить запитання, що характеризують основні показники самоставлення людини: ставлення людини до себе, інтегральне позитивне ставлення, повага до себе, аутосимпатія, ставлення інших до цієї людини, близькість до себе, самовпевненість, самоприйняття, самопослідовність, самообвинувачення, самоінтерес, саморозуміння. На кожне з запитань студент повинен дати відповідь «так» (+) або «ні» (–), залежно від того, стосується твердження його чи не стосується. Далі підраховується кількість співпадань зі стандартними відповідями.

Провівши дану методику можна зробити висновок, що в даній групі показники самоставлення невисокі. По результатам даної методики (рис. 2, 3), встановлено, що інтегральне позитивне самоставлення – 26% студентів групи, повага до себе – 10%, аутосимпатія – 13%, ставлення інших – 12%, близькість до себе – 8% , самовпевненість – 8%, самоприйняття – 6%, самопослідовність

– 7%, самообвинувачення – 2%, самоінтерес – 3%, саморозуміння – 4%. Згідно цих даних можна зробити висновок, що невисокі показники самоставлення при створеній належній атмосфері в групі будуть сприяти прояву і реалізації особистості, розвитку високих показників самоставлення.

Рис. 2. Процентальне відношення оцінки стилю життєдіяльності групи

Останній фактор, від якого залежить прояв особистості в колективі – це фактор творчо-пошукової діяльності. На основі цього фактору ми запропонували «Діагностику невербальної креативності» Торенса. Даний тест вміщує в собі набір картинок з рядом елементів (ліній), використовуючи які студенти повинні домальовувати картинку до певного осмисленого зображення. До методики докладається атлас, в якому наведені різні типи малюнків і їх умовні назви, запропоновані автором, які відображають ту або іншу істотну характеристику зображення. Для оцінки результатів необхідно співставити домальовані картинку з тими, які є в атласі і при знаходженні схожого типу присвоюють даному малюнку індекс оригінальності, вказаний в атласі. Якщо в атласі відсутній такий тип малюнку, то оригінальність даної домальованої картинку приймається за 1,00.

Провівши дану методику та проаналізувавши відповіді студентів можна зробити висновок, що лише у 44% студентів добре розвинута невербальна креативність, тобто ці люди можуть дійсно створити щось нове, оригінальне, яке не повторюється з іншими.

Для них характерна своєрідність творчого мислення, незвичайність у підходах до проблем, незвичайність використання елементів, оригінальність структури у відповідях та вчинках, останні студенти групи, а це – 56% студентів, мають слабо розвинуту невербальну креативність, тобто на деякі елементи ці студенти взагалі не могли намальовувати картинку, або ж картинку

повторювались з іншими, тобто мали звичайний характер і не вносили щось нове.

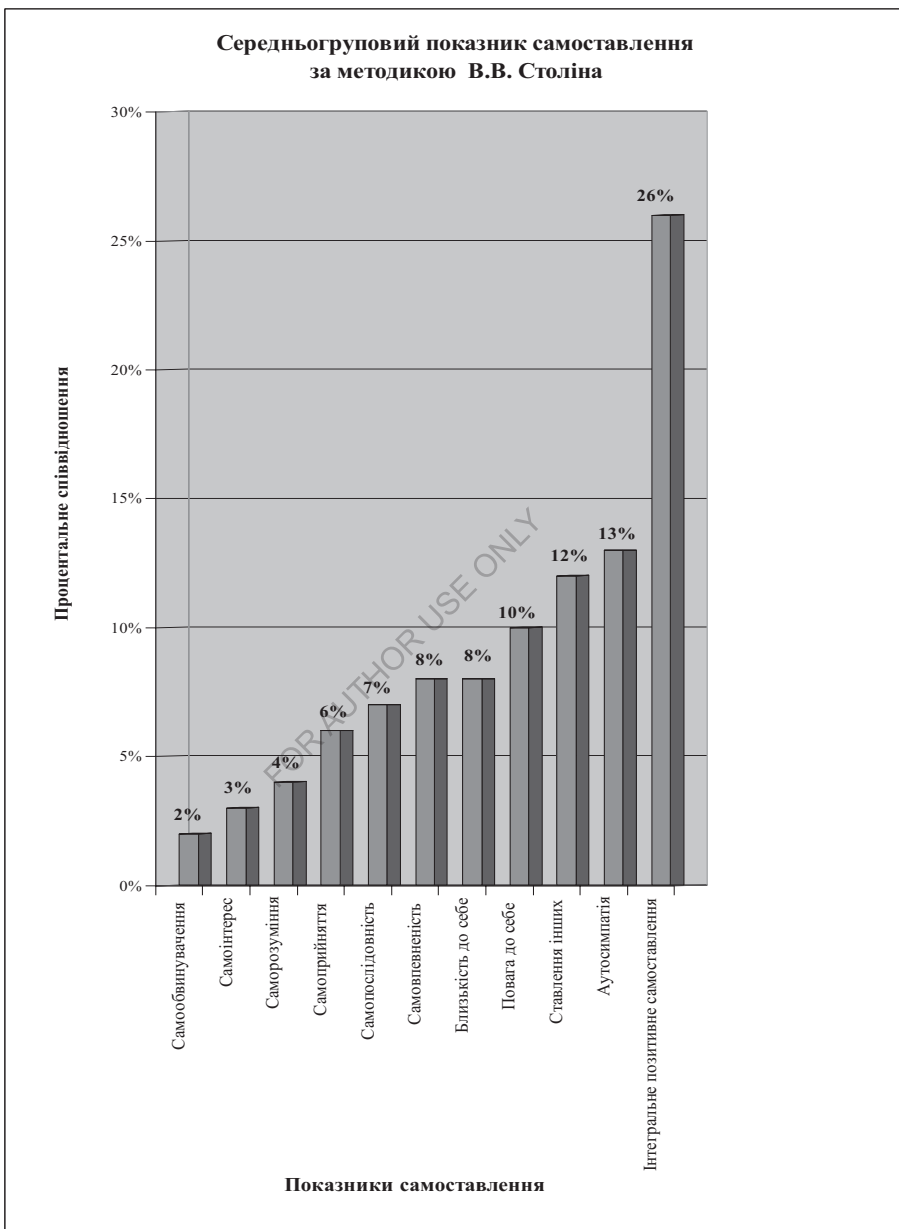

Рис. 3. Середньогруповий показник самоставлення (за В. Століним)

Так як процентальне співвідношення між цими студентами не значне, то, будемо сподіватись, що при поліпшенні атмосфери в групі та з розвитком високих показників самоставлення невербальна креативність у студентів та їх оригінальність підвищиться (див. рис. 4).

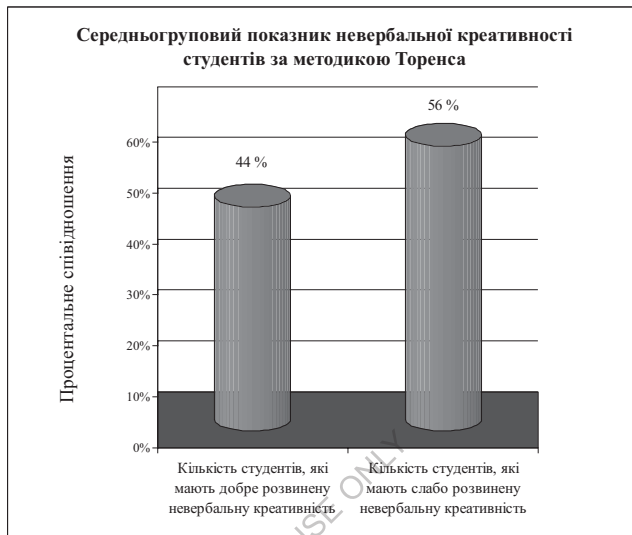

Рис. 4. Середньогруповий показник невербальної креативності студентів за методикою Торенса

На основі проведених методик та отриманих результатів ми пропонуємо схему соціально-психологічного тренінгу як одного з активних методів, який на нашу думку зміцнить колектив та створить в групі таку психологічну атмосферу, яка буде сприяти самопізнанню, самореалізації та прояву індивідуальності людини.

2.3. Соціально-психологічний тренінг як один з методів поліпшення атмосфери в групі та прояву індивідуальності

Провівши емпіричне дослідження та обробивши отримані результати ми зробили висновок, що в даному колективі атмосфера в групі є неблагоприємною та неоптимальною для розкриття, реалізації та прояву особистості людини. На основі цього ми пропонуємо схему соціально-психологічного тренінгу як одного з активних методів, який на нашу думку зміцнить колектив та створить в групі таку психологічну атмосферу, яка буде сприяти самопізнанню, самореалізації та прояву індивідуальності людини.

Проведення будь-якої тренінгової психокорекційної роботи ґрунтується на таких аксіотерапевтичних методах:

1) групова дискусія: спосіб організації спілкування учасників групи, який дозволяє співставити протилежні позиції, побачити проблему з різних сторін. Зміст дискусії – біографічний, група аналізує труднощі особистісного переживання кризових станів в колективі в процесі трансформації елементів ціннісно-сміслової сфери особистості, який відбувається в її індивідуальному досвіді пізнання загальнолюдських ціннісних універсалій;

2) аналіз конкретних ситуацій: цей метод сприяє формуванню та розвитку творчих здібностей особистості, які допомагають їй протистояти внутрішнім (глибинним) та зовнішнім (соціальним) регресивним тенденціям. Цей метод сприяє акумуляції досвіду подолання негативної атмосфери в колективі на основі індивідуального досвіду його членів;

3) рольова гра – метод, за допомогою якого моделюються ситуації подолання особистістю неблагоприємної атмосфери в групі, що дозволяє актуалізувати в ціннісно-смісловій сфері зміни, пов'язані з набуттям групи оптимальної атмосфери, яка б сприяла саморозкриттю та прояву особистості;

4) психодрама – один з активних методів групової психокорекції, при використанні якого учасники виконують ті соціальні ролі, що пов'язані з моделюванням кризових життєвих ситуацій, мають особистісний смисл. При цьому ціннісні феномени (сфера в цілому) набувають зрілості і досконалості. На відміну від зовнішньої рольової гри в ході психодрами усуваються неадекватні емоційні реакції і внутрішній конфлікт учасників (протагоністів). Якщо в ході класичної рольової гри її учасники діють за жорстко заданим сценарієм (як артисти на сцені), то в процесі психодрами задаються лише загальні вимоги до ролі, при цьому заохочуються творчість та здатність виражати свої думки і почуття відносно життєвих ситуацій, які є найбільш кризовими, оскільки впливають на повноцінне індивідуальне втілення людського буття.

Рекомендований нами метод «соціально-психологічний тренінг» спрямований на розвиток особистості, формування ефективних комунікативних вмінь в процесі спілкування з іншими людьми та стійкої мотивації до саморозвитку, оволодіння досвідом особистісних змін.

Метою тренінгу є формування особистісних змін за рахунок „розширення” ціннісного простору особистості та встановлення ціннісних відношень з новими явищами в умовах життєдіяльності групи. Терапевтичний ефект тренінгу полягає в зниженні «неблагоприємності» ціннісно-сміслової сфери особистості через формування досвіду особистісних змін в умовах моделювання ситуації поліпшення атмосфери в групі.

Психотерапевтичні вправи – завдання для групи, які виконуються в довільній формі і сприяють зняттю емоційної напруги, прискорюють процес згуртованості групи, дають можливість прояву тих індивідуально-психологічних відмінностей, які потребують розвитку і корекції.

Основні принципи проведення соціально-психологічного тренінгу в групі відповідають теоретичним та методичним положенням, які лежать в основі гуманістичного напрямку психотерапії та розкривають психологічні механізми,

що сприяють розвитку і корекції особистості й виступають основними правилами проведення тренінгу.

Нами виділені наступні принципи:

1) гуманістичного відношення до особистості, який виражається в ставленні один до одного з повагою, в прийнятті людей такими, якими вони є, без намагань їх «перевиховати». Кожен учасник тренінгової групи має право говорити про те, як він сприймає іншого, які почуття в нього виникають в зв'язку з поведінкою і висловлюванням партнерів. Група і ведучий допомагають учасникам тренінгу усвідомити рівень свого психологічного розвитку. Участь в тренінгу і виконання окремих тренінгових вправ є для учасників соціально-психологічного тренінгу добровільним. Але якщо учасники соціально-психологічного тренінгу дуже часто користуються цим правилом, вони збіднюють самих себе. Загальний принцип гуманності передбачає психологічну захищеність особистості, її впевненість в тому, що особистісно-конфіденційна інформація не стане предметом обговорення поза групою;

2) принцип саморозкриття та самоусвідомлення. Розкриття свого «Я» (внутрішнього світу) перед іншими членами групи є ознакою сильної і здорової особистості. Як підкреслює К. Рудестам, «можливість відкрити свою душу іншому сприяє психотерапевтичному ефекту». В умовах соціально-психологічного тренінгу між учасниками групи встановлюються близькі довірливі відносини;

3) принцип «тут і тепер». Учасники групи аналізують не те, що було раніше, а ті події, які є особистісно значущими для людини в даний момент. Це один з центральних принципів групової психотерапії, який сприяє вивільненню негативних переживань, розвиває психологічну чуттєвість, підвищує усвідомлення самого себе, розвиває більш позитивну Я-концентрацію, допомагає здобути віру в себе;

4) принцип «зворотного зв'язку». Ефективність цього принципу полягає в можливості учасників соціально-психологічному тренінгу інформувати один одного про вплив їхньої поведінки на діяльність групи, допомагає більш адекватно сприймати і розуміти отриману інформацію, більш успішно контролювати неадекватну поведінку. Зворотний зв'язок є більш ефективним тоді, коли він не містить прямих оцінкових суджень; наприклад, доцільніше сказати «ти три рази мене перебив...» замість «ти нестримана людина». Сам по собі «зворотний зв'язок» між людьми має тенденцію до розвитку тісних контактів.

Комплектування груп і тривалість тренінгу.

Контингент учасників впливає з специфіки функціонування групи в межах психокорекційної програми і забезпечує групі достатню однорідність складу щодо статті та віку. Дослідження показують, що соціально-психологічний тренінг більш ефективний тоді, коли групи неоднорідні за своїм професійним складом, тобто доцільно комплектувати тренінгові групи з представників різних закладів. В індивідуально-психологічному аспекті група неоднорідна, завдяки цьому індивідууми з емоційно-експресивним стилем

спілкування отримують досвід взаємовідносин з людьми більш раціонального складу мислення, і навпаки.

Завданням соціально-психологічного тренінгу є: розвиток і корекція уявлень учасників групи про себе, корекція ціннісних орієнтацій, створення в групі психологічної атмосфери, сприятливої для самопізнання, самореалізації та прояву особистості людини в групі, пізнання інших людей та формування гуманістичної установки по відношенню до них.

Заняття в тренінговій групі проводиться один раз на тиждень по 2 – 3 години. Тривалість курсу – 2 – 2,5 місяці. Тренінг проходить у спеціально обладнаному приміщенні.

Групова динаміка.

Початкову стадію (2 – 3 години) в становленні групи можна позначити як етап знайомства учасників між собою, ознайомлення з основними правилами та формами роботи в групі, створення атмосфери взаємної довіри, зниження емоційної напруги між учасниками.

Наступна стадія (25 годин) визначається як опис атмосфери в групі, спроба обговорення особистісно значущих проблем та моделювання конструктивних покращень обстановки в групі, що сприяє кращому прийняттю себе та інших, довіри, саморозкриттю, само усвідомленості та відповідальності.

На завершальному етапі (який триває приблизно 5 годин) підбиваються підсумки особистісного росту членів групи, конструювання способів покращення атмосфери в групі.

Підготовчий етап (2 – 3 год.).

Метою роботи тренінгу на цьому етапі є: створення в групі позитивної психологічної атмосфери, сприятливої для пізнання, реалізації та прояву її членів, розвиток гуманістичної установки по відношенню до інших людей, ознайомлення з основними правилами групи.

Вправи, які ми рекомендуємо для проведення на підготовчому етапі: вправа «Знайомство»; вправа «Самопрезентація»; ознайомлення з правилами роботи в групі; вправа «Радість»; вправа «Груповий малюнок».

Завершенням цієї роботи є глибинний аналіз ціннісно-смыслового простору учасників групи в процесі роботи. Питання, якими можна стимулювати членів групи до глибинної рефлексії, можуть бути наступними:

1) що я відчував у процесі роботи по відношенню до самого себе?

2) що я відчував по відношенню до інших?

3) чи змінились мої погляди щодо подолання негативної та неблагоприємної для прояву особистості людини атмосфери в групі?

На заключному етапі заняття учасникам соціально-психологічного тренінгу задаються питання:

1) якою мірою Ви задоволені заняттям?

2) ваші домінуючі почуття в даний час?

3) що в роботі соціально-психологічного тренінгу Вам сподобалось?

Ведучий висловлюється про свої враження щодо роботи тренінгової групи, підводить загальні підсумки.

Основний етап (25 – 30 год.).

Мета: формування досвіду особистісних змін в умовах моделювання благоприємної атмосфери в групі, сприятливої для реалізації, розкриття та прояву особистості людини в колективі. Як і попередні, воно включає ті вправи, які створюють «терапевтичну атмосферу в групі». Далі група переходить до обговорення кризових проблем в колективі, в ході чого виявляються найбільш значущі особистісні реакції кожного учасника групи, який переживає дані проблеми. До них можна віднести: низький або занижений рівень самооцінки, невпевненість в собі, байдужість, недоброзичливість, неуспішність, відсутність співробітництва, холод.

Такі індивідуальні особливості виявляються в ході виконання учасниками тренінгу завдання: «опиши свою позицію в групі». В процесі його здійснення група приходять до висновку, що поява нових здібностей щодо подолання неблагоприємної атмосфери в групі взагалі пов'язана з особистісним розвитком людини, що є наслідком переживання негативних проблем в групі, інтелектуального напруження під час вирішення життєвих проблем. Часто після переживання цих проблем люди стають більш терплячими, уважними, тактовними, вдумливими, обережними. Тому будь-які проблеми в житті групи можна зустрічати не як неприємність чи трагедію, а як шанс розпочати нове життя. Група приходять до висновку, що психологічно вигідно не впасти в депресію, а свідомо активізувати самого себе і націлити на активне вирішення життєво-важливих проблем колективу і створення благоприємної атмосфери в групі.

Вправи, які ми рекомендуємо для проведення на основному етапі тренінгу: вправа «Виявлення життєвих цінностей»; вправа «Психодрама субособистостей»; вправа «Сліпі та поводитир»; гра «Чарівний магазин». Бажано, щоб кожний учасник брав участь у цій процедурі. Психолог здійснює рефлексію стосовно того, що відбувається в групі під час тренінгу.

Завершальний етап (2 – 3 год.).

Мета: підвести учасників групи соціально-психологічного тренінгу до усвідомлення наявності сформованих у них особистісних змін. Вправи, які ми рекомендуємо для проведення на завершальному етапі: вправа «Казка»; вправа «Зворотній зв'язок». Закінчується зустріч тим, що група стає в коло і учасники тренінгу разом з потискуванням руки передають один одному свої враження: «Я зрозумів, що ти для мене...»; «Я вдячний тобі за те, що...».

Таким чином, запропонована нами структура соціально-психологічного тренінгу, як одного з активних методів зміцнення і згуртованості групи допоможе виправити отримані результати дослідження та налагодить атмосферу в групі, яка буде сприятливою для прояву і реалізації кожного з учасників групи.

Так, ми розглянули структуру соціально-психологічного тренінгу та запропонували вправи для проведення на поліпшення атмосфери в групі, на згуртованість групи та зміцнення взаємовідношень між членами колективу. Але, як нами було зазначено раніше, саме в колективі людина розвивається,

реалізує свої можливості, може проявити себе, тобто формується творча особистість людини.

На основі цього ми пропонуємо розглянути основні компоненти тренінгу креативності, який дозволяє усвідомити феномен творчості та розвивати уміння і навички управління його механізмами та гнучкість мислення. Концепція креативності як універсальної творчої здібності набула популярності після праць Дж. Гілфорда. Ним було вказано на принципову відмінність між двома типами мислительних операцій: конвергентним мисленням, направленим на пошук єдиного правильного рішення серед запропонованих варіантів, та дивергентним мисленням, направленим на генерацію більш широкого спектру можливих рішень. Таким чином креативність як дивергентне мислення розглядається в опозиції до інтелекту як конвергентному мисленню.

Дж. Гілфорд виділив шість основних параметрів креативності:

- 1) здібність до виявлення та постановки проблеми;
- 2) здібність до генерації великої кількості ідей;
- 3) гнучкість – здібність до продукування різномісних ідей;
- 4) оригінальність – здібність відповідати на подразники нестандартно;
- 5) здібність удосконалювати об'єкт, набуваючи деталі;
- 6) здібність вирішувати проблеми, тобто здібність до аналізу та синтезу;

По даним психогенетичних досліджень встановлено, що креативність в більшій мірі, ніж інтелект, залежить від середовищного впливу (широке коло спілкування, взаємовідносини в сім'ї, емоційне відношення до оточуючих). Дослідники відмічають велику та малу креативність. Мала, або особистісна креативність відноситься до щоденного життя і до прояву нестандартності і оригінальності в щоденних ситуаціях. Велика, або історична креативність, навпаки, має відношення до досягнень, які мають велике значення для культури та суспільства в цілому (Моцарт, Ейнштейн).

Основною метою даного тренінгу є: усвідомлення креативності в собі та її розвиток. В програмі тренінгу креативності учасникам пропонуються наступні етапи креативного процесу: підготовка, фрустрація, інкубація, інсайт, розробка.

1. Підготовка. Цей етап в першу чергу пов'язаний з появою чинника змінити ту або іншу ситуацію, яка перестає задовольняти суб'єкта творчості. Цей чинник сприяє усвідомленню задачі, мети змін. Цей етап характеризується свідомими зусиллями по пошуку виходу з проблемної ситуації. Суб'єкт логічно аналізує задачу, проблему в цілому та її окремі елементи, збирає додаткову інформацію. На цьому етапі виникають і перевіряються варіанти рішень, суб'єкт здійснює багаторазові спроби використати для вирішення проблеми відомі йому схеми та алгоритми. Якщо ця задача або проблема дійсно відноситься до творчої, виникає нестача відомих, розроблених раніше способів вирішення проблем та варіантів поведінки.

2. Фрустрація. Перехід на цей етап відбувається в той момент, коли, проаналізувавши всю інформацію і перевірявши всі варіанти рішення, індивід все-таки не знаходить відповіді, тобто знаходиться в „глухому куті”. *Фрустрація* – це закономірний етап креативного процесу, який є сигналом для реорганізації діяльності. В цей момент важливо визначитись в якій області нам

недостатньо інформації і де її можна отримати, тобто відбувається «новий ріст».

3. Інкубація. Цей етап починається коли індивід припиняє свідому роботу над проблемою, яка пов'язана з логічними операціями лівої півкулі, і проблема «передається» до правої півкулі. Не зважаючи на те, що робота над проблемою на підсвідомому рівні починається, звичайно, раніше, ще на етапі підготовки, все ж таки вона не є специфічною. На цьому етапі важливою умовою є якість підготовки. Помилки, недо врахування, які відбуваються на цьому етапі можуть заблокувати появу необхідної ідеї, навіть, якщо вже присутня «ключова» інформація.

4. Інсайт. *Інсайт* – це короткотривалий, але дуже відповідальний етап креативного процесу, це момент появи свідомого вирішення проблеми. Він характеризується позитивними емоціями, по жвавленням. Це кульмінаційний момент креативного процесу, в якому проявляються результати підготовки. Коли відповідь стає усвідомленою необхідна фіксація, що підвищує успішність завершення процесу.

5. Розробка. Розробка є завершальним етапом творчого процесу, в ході якого відбувається перевірка істинності отриманого рішення. Може бути парадокс – помилкова фіксація. Це перевіряється двома підетапами:

5.1. власне перевірка істинності інсайту. Суб'єкт креативного процесу шукає відповіді на запитання: «Чи буде це працювати?», «Чи дійсно ця відповідь на поставлене запитання?». Іноді ця «блискуча» ідея може виявитись неправдивою. В цьому випадку суб'єкт знову повертається на етапи інкубації чи фрустрації, після чого знову починає підготовку;

5.2. Здійснення. Якщо істинність інсайту встановлена, то процес продовжується на наступному блоці, тривалість якого може бути від декількох секунд (наприклад, реалізація варіанту поведінки в спілкуванні) до багатьох років (реалізація ідей в великих системах).

На стадії реалізації важливу роль відіграють навики, уміння та ресурси. В роботі з модулем «Креативний процес» психолог створює умови, ситуації для усвідомлення учасниками його етапів, закономірного характеру їх послідовності, що дає змогу впливати на хід творчого процесу, використовуючи отриману інформацію та власний досвід. Якість проходження кожного етапу має велике значення для кінцевого продукту. Учасники заняття це розуміють по ходу роботи, і всі відкриття закріплюються в їх досвіді у вигляді переживань та навиків створення оптимальних умов для протікання креативного процесу в цілому. При цьому психолог орієнтується на наступну послідовність кроків: деталізація образу проблеми та її зв'язок зі змістом накопиченого досвіду; використання евристичних прийомів та технік управління креативним процесом; реалізація знайдених варіантів рішення проблеми в реальність.

Даний тренінг вміщує в собі 4 групи вправ: вправи, які використовуються на етапі знайомства; вправи, які направлені на усвідомлення того, що таке креативність, на усвідомлення бар'єрів прояву креативності; вправи на розвиток творчого потенціалу; вправи на особистісну підтримку учасників.

Зміст занять тренінгу.

I етап: це перше заняття, в якому представлені вправи знайомства учасників з метою та задачами тренінгу креативності. Їх специфіка пов'язана з особливостями програми, для реалізації якої необхідно створити в групі креативне середовище – середовище, яке буде спонукати до прояву творчого мислення та поведінки.

II етап: Вправи цього етапу допомагають усвідомити етапи креативного процесу, а також основні характеристики досвіду, які мають велике значення і в багатьох випадках часто визначають поведінку людини в ситуаціях, спонукаючих знаходити креативні рішення або способи поведінки.

III етап: вправи, які вміщує цей етап присвячені розвитку окремих сторін креативності як властивості особистості: гнучкості, оригінальності, точності, швидкості мислення, уяви.

Таким чином, запропонований нами соціально-психологічний тренінг на поліпшення атмосфери в колективі та тренінг креативності, який направлений на усвідомлення феномену творчості, феномену креативності допоможе учасникам групи зміцнити свій колектив, краще пізнати себе та своїх товаришів. На нашу думку, рекомендовані нами тренінги та вправи покращать результати дослідження і можуть бути використані для вдосконалювання навчально-виховного процесу, а також для розвитку та актуалізації особистості в навчальному середовищі шляхом прояву її творчої індивідуальності.

Висновки до розділу 2

У другому розділі монографії здійснено емпіричне дослідження творчої атмосфери в педагогічному колективі та прояву креативної індивідуальності його членів. Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що рівень творчої атмосфери у педагогічному середовищі визначається низкою факторів, серед яких особливу роль відіграють емоційний клімат, підтримка з боку керівництва, рівень взаємодії між колегами, а також відкритість до інновацій.

Дослідження показало, що розвиток креативної індивідуальності педагогів залежить не лише від їхніх особистісних якостей, але й від загальної культури закладу освіти. Виявлено, що сприятливе творче середовище стимулює педагогів до генерування нових ідей, покращує їхню професійну мотивацію та сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу.

Зазначені результати можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо вдосконалення управління педагогічними колективами та створення умов для активізації творчого потенціалу кожного педагога. Подальші дослідження у цьому напрямі можуть бути зосереджені на розробці методик для цілеспрямованого формування творчої атмосфери в освітніх закладах.

В теоретичній частині роботи проаналізувавши психолого-педагогічну літературу по поставленій проблемі, ми виявили серйозний дефіцит спеціальних соціально-психологічних досліджень механізмів створення творчої атмосфери як умови для актуалізації творчого потенціалу як педагогів, так і студентів та прояву їхньої творчої індивідуальності.

Теоретично ми обґрунтували, що основною умовою реалізації творчого потенціалу особистості в педагогічному колективі є творча атмосфера, нами науково обґрунтовані фактори й умови, що визначають можливість створення творчої атмосфери та прояв в ній творчої індивідуальності всіх учасників педагогічного процесу: фактор інноваційності педагогічної діяльності; фактор творчості педагогічної діяльності як особистісна та соціальна характеристика педагога і педагогічної діяльності; фактор спільності педагогічної діяльності.

Для прояву творчої індивідуальності в педагогічній діяльності необхідний ряд соціально психологічних умов, що детермінують її прояв, становлення й розвиток:

а) творча атмосфера, що характеризується нами як умова прояву творчої індивідуальності і досліджується з різних сторін – як явище життя, як стимул творчості, як спосіб аналізу життя, як зв'язок початку і задуму. Атмосфера розглядається нами як можливість реалізації власної індивідуальності, як відчуття, настрої цієї реалізації;

б) для становлення творчої індивідуальності необхідна одна з важливих умов – умова спільної інноваційної педагогічної діяльності, що в свою чергу обумовлюється специфікою інноваційного педагогічного колективу.

В процесі дослідно-аналітичної роботи нами визначено структуру, яка дозволяє комплексно розглядати спільну інноваційну діяльність як важливий

механізм розвитку освіти. На наш погляд, структура спільної інноваційної педагогічної діяльності може включати наступні компоненти:

1) суб'єкти діяльності (педагоги (викладачі, вихователі, методисти); учні, студенти (активні учасники освітнього процесу); адміністрація закладу освіти (керівники, координатори); науковці, експерти (залучені до розробки та оцінки інновацій); батьки, громада (підтримка та участь у впровадженні інновацій));

2) цілі спільної інноваційної діяльності (впровадження новітніх освітніх технологій; розвиток творчого потенціалу учасників освітнього процесу; підвищення ефективності навчання; формування конкурентоспроможних компетентностей);

3) основні етапи реалізації (підготовчий етап: визначення проблеми та актуальності інновацій; формування творчої групи педагогів; аналіз наявного досвіду та розробка плану дій; проектно-дослідницький етап: створення або адаптація нових освітніх технологій; розробка методичних рекомендацій; експериментальне впровадження; практична реалізація: випробування нових методів у навчальному процесі; аналіз результатів та коригування підходів; взаємодія з іншими учасниками освітнього процесу; оцінювання та рефлексія: моніторинг ефективності інновацій; узагальнення отриманого досвіду; вдосконалення методик і подальший розвиток);

4) форми спільної інноваційної діяльності (методичні об'єднання та професійні спільноти; майстер-класи, тренінги, воркшопи; колективні дослідницькі проекти; міждисциплінарні освітні ініціативи; обмін досвідом через освітні платформи);

5) умови ефективної реалізації (наявність підтримки з боку адміністрації; готовність педагогів до змін та навчання; забезпечення ресурсної бази (матеріали, технології); відкрите професійне спілкування та співпраця).

Теоретичне дослідження проведено упродовж двох основних етапів:

перший етап включає аналіз літератури та підбір методик дослідження;

другий етап передбачав проведення дослідження із використанням наступних методик: шкали оцінки психологічної атмосфери в групі Фідлера; шкали оцінки «стилю життєдіяльності» групи; опитувальника самоствавлення В. Століна; «Діагностика невербальної креативності Торенса».

Зазначені методики були проведені з групою студентів природничого факультету за спеціальністю «Біологія – психологія» Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка і підлягли статистичній обробці своїх кількісних показників.

Аналіз результатів та інтерпретація отриманих даних проходив по наступним факторам, які на нашу думку, характеризують основні показники атмосфери в групі як соціально-психологічної умови прояву творчої індивідуальності людини в колективі: фактор психологічного стану в групі; фактор «стилю життєдіяльності» групи; фактор самоствавлення; фактор творчо-пошукової діяльності.

На основі першого фактору, який одночасно являється і умовою прояву творчої індивідуальності людини в колективі, ми запропонували методику Фідлера «Шкала оцінки психологічної атмосфери в групі», яка містить

фактори, за допомогою яких можна оцінити атмосферу в групі. Провівши дану методику ми зробили висновок, що в даній групі, як і в будь-якій іншій, психологічна атмосфера залежить від обставин, але в багатьох випадках вона є неблагоприємною для прояву індивідуальності людини.

Висновки по даній методиці ми представили у вигляді діаграми. Наступний фактор, який характеризує показник атмосфери, це фактор «стилю життєдіяльності» групи, від якого, на нашу думку в великій мірі залежить прояв індивідуальності людини. На основі цього фактору ми запропонували методику «Шкала оцінки «стилю життєдіяльності» групи». Провівши дану методику ми зробили висновок, що в даній групі, неоптимальний стиль життєдіяльності колективу, занижена комфортність його членів і дана атмосфера не може бути благоприємною для прояву в ній творчої індивідуальності людини.

Результати даної методики ми представили у вигляді діаграми. Наступний фактор, від якого, на нашу думку, залежить прояв особистості людини – це фактор самоставлення, тобто від ставлення людини до себе залежить її реалізація та особистісний ріст в колективі. На основі цього ми провели методику В. Століна «Опитувальник самоставлення», який містить запитання, що характеризують основні показники самоставлення людини.

Провівши дану методику ми зробили висновок, що в даній групі показники самоставлення невисокі, що свідчить про те, що при належній створеній атмосфері в групі це буде сприяти прояву та реалізації особистості, розвитку високих показників самоставлення.

За результатами даної методики, проаналізувавши відповіді всіх студентів групи ми склали діаграму. Останній фактор, від якого залежить прояв особистості в колективі – це фактор творчо-пошукової діяльності. На основі цього фактору ми запропонували «Діагностику невербальної креативності» Торенса. Провівши дану методику, ми отримали низькі показники невербальної креативності в групі і на основі отриманих результатів пропонуємо схему соціально-психологічного тренінгу та тренінгу креативності.

Таким чином, запропоновані нами соціально-психологічний тренінг на поліпшення атмосфери в колективі та тренінг креативності, який направлений на усвідомлення феномену творчості, феномену креативності допоможе учасникам групи зміцнити свій колектив, краще пізнати себе та своїх товаришів. На нашу думку, рекомендовані нами тренінги та вправи покращать результати дослідження і можуть бути використані для вдосконалювання навчально-виховного процесу, а також для розвитку та актуалізації особистості в навчальному середовищі шляхом прояву її творчої індивідуальності.

ВИСНОВКИ

У монографії розглянуто теоретичні та практичні аспекти формування творчої атмосфери в педагогічному колективі та прояву креативної індивідуальності особистості. Дослідження підтвердило, що творча атмосфера є важливим чинником професійного розвитку педагогів, впливає на ефективність навчально-виховного процесу та сприяє розкриттю творчого потенціалу кожного учасника освітнього середовища.

Аналіз особливостей творчої взаємодії в педагогічному колективі дозволив виокремити ключові фактори, що сприяють її розвитку:

- емоційно-психологічний комфорт у колективі,
- відкритість до інновацій і педагогічних експериментів,
- підтримка ініціатив та професійного зростання педагогів,
- застосування методів кооперації та взаємонавчання.

Емпіричне дослідження підтвердило, що рівень розвитку креативної індивідуальності педагога залежить як від внутрішніх факторів (мотивація, когнітивні та емоційні особливості), так і від зовнішніх умов (професійне середовище, адміністративна підтримка, наявність ресурсів для творчості).

Виявлено, що активне впровадження творчих методик, спільна участь у розробці інноваційних педагогічних проєктів і створення можливостей для самовираження сприяють підвищенню загального рівня креативності педагогів.

Отримані результати можуть бути використані для розробки програм професійного розвитку педагогів, методичних рекомендацій щодо формування творчої атмосфери в освітніх установах, а також для подальших досліджень у сфері педагогічної креативності.

Таким чином, формування творчої атмосфери в педагогічному колективі є не лише важливим завданням управління освітнім процесом, а й необхідною умовою для ефективного реалізації креативного потенціалу кожного педагога.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отримані результати дозволяють сформулювати низку практичних рекомендацій щодо формування творчої атмосфери в педагогічному колективі та розвитку креативної індивідуальності його учасників (членів), а саме:

1) створення сприятливого психологічного клімату (забезпечити підтримку відкритого та доброзичливого спілкування між педагогами; заохочувати колектив до спільного прийняття рішень і конструктивного обговорення ідей; організувати психологічні тренінги, командоутворювальні заходи та обмін досвідом; зменшувати рівень бюрократичного тиску та сприяти свободі творчості);

2) підтримка ініціативності та інноваційної діяльності педагогів (запровадити систему морального та матеріального стимулювання за креативні ініціативи; створити можливості для участі педагогів у конкурсах, грантових програмах та освітніх проєктах; організувати творчі майстерні, педагогічні ради у форматі «мозкового штурму» та професійні майданчики для обміну ідеями; включати педагогів до процесу розробки та апробації новітніх методик навчання);

3) використання сучасних методів навчання і розвитку креативності (впроваджувати інтерактивні методи навчання (дискусії, кейс-методи, гейміфікацію; заохочувати педагогів до експериментування з методиками викладання; розвивати педагогічний дизайн через використання цифрових ресурсів (віртуальні лабораторії, освітні платформи, штучний інтелект у навчанні); організувати креативні заняття для учнів та студентів, які мотивуватимуть педагогів до саморозвитку);

4) підвищення рівня професійної майстерності педагогів (запровадити систему менторства та наставництва, у межах якої досвідчені педагоги допомагатимуть молодим колегам; організувати спільні семінари, тренінги та навчання за участю експертів у сфері освіти та творчого розвитку; заохочувати педагогів до участі у міжнародних конференціях, обмінах та стажуваннях; підтримувати індивідуальні освітні траєкторії професійного розвитку педагогів);

5) управлінські стратегії для розвитку творчої атмосфери (впроваджувати стиль керівництва, орієнтований на співпрацю та підтримку творчої ініціативи; створювати умови для роботи в міждисциплінарних групах, де педагоги з різних предметних областей можуть взаємодіяти; використовувати рефлексивні методи оцінювання діяльності педагогічного колективу (опитування, фокус-групи, SWOT-аналіз); формувати культуру взаємоповаги, толерантності та відкритості до нових ідей у колективі);

6) впровадження просторових і технічних рішень для творчості (організувати креативні зони в навчальних закладах (лабораторії, арт-простори, інноваційні аудиторії); використовувати сучасні цифрові та мультимедійні технології для організації навчального процесу; забезпечити педагогів доступом до інноваційних ресурсів (освітні програми, онлайн-курси, методичні розробки).

Застосування перелічених вище рекомендацій сприятиме розвитку творчого потенціалу педагогічного колективу, підвищенню ефективності освітнього процесу та формуванню атмосфери, яка стимулюватиме прояви креативної індивідуальності кожного учасника освітнього середовища.

FOR AUTHOR USE ONLY

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Андрійчук Іванна Петрівна – Київ., 2003. – 192 с.
2. Бос, Э.(2008). Как развивать креативность. Ростов н/Д.: Феникс. (Boss, E. (2008). How to develop creativity. Rostov n/D: Phoenix).
3. Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медикопсихологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали міжвідомчої науково-практичної конференції (Київ, 26 травня 2016 р.) Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. К.: НУОУ, 2016. 400 с.
4. Олексяк, М. В. (2013). Розвиток креативності у дітей молодшого шкільного віку на уроках музики. Актуальні питання мистецької педагогіки, 2, 78–81. (Oleksjuk, M. V. (2013). Development of creativity in children of junior school age at music lessons. Actual questions of art pedagogy, 2, 78–81).
5. Пушкар, Л. В. (2015). Змістові та структурні характеристики музичних компетентцій бакалаврів початкової освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 1 (45), 354–355. (Pushkar, L. V. (2015). Content and structural characteristics of musical competences of bachelors of primary education. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 1, 354–355).
6. Сологуб, А. І. (2012). Профільна креативна освіта творчо обдарованих учнів. Креативна педагогіка, 6, 115–116. (Solohub, A. I. (2012). Profile creative education of creatively gifted students. Creative pedagogy, 6, 115–116).
7. Афанасьєва Т. О. Психологічні особливості криз професійного становлення психолога / Т. О. Афанасьєва // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – Миколаїв., 2013. – Т. 2. – Вип. 10. - С. 29- 32.
8. Чернілевський, Д. В. (2005). Проектування та менеджмент сучасного вищого навчального закладу. Вінниця: Вінницький соціально-економічний інститут ВНЗ ВМУРоЛ «Україна». (Chernylevskiy, D. V. (2005). Design and management of modern higher education institution. Vinnitsa: Vinnytskyi socio-economic institute of the HEI "Ukraine").
9. Психолого-педагогічні основи становлення творчої особистості вчителя: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції / Редкол. Лазарев М.О. – Суми: СДП, 1992. – 163 с.
10. Arkhipkina N. Creativity and its diagnosis // Psychologist. – 2003. – No. 44. - P. 15-17.
11. Дунаєва, О. М. (2008). Формування педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04). Вінниця. (Dunaeva, A. N. (2008). Formation of the pedagogical creativity of the future teachers in the process of professional training. (DSc thesis abstract). Vinnitsa).

12. Олексяк, М. В. (2013). Розвиток креативності у дітей молодшого шкільного віку на уроках музики. Актуальні питання мистецької педагогіки, 2, 78–81. (Oleksjuk, M. V. (2013). Development of creativity in children of junior school age at music lessons. Actual questions of art pedagogy, 2, 78–81).
13. Комфортна атмосфера в колективі – запорука успіху : методико-бібліогр. матеріали / Управління культури і туризму Харк. облдержадмін., Харк. обл. універс. наук. б-ка; ред.- уклад. Н.М. Грачова – Харків : ХОУНБ, 2017.
14. Боцюн Ю.В. Способи формування соціально-психологічного клімату в колективі / Ю.В.Боцюн // Упр. розвитком. – 2011. – №20. – С.146-147.
15. Коқун О.М., Агаев Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.
16. Мистецтво спілкування : примірна тематика семінарів працівників район. і міськ. б-к / Нац. парламент. б-ка ; [підгот. О.Лахно]. – Київ, 2008. – Вип. 5. – 56 с.
17. Бондарчук Е. И. Психология труда: учебно-метод. Пособие / Е. И. Бондарчук, Н. П. Лукашевич, И. В. Сингаевская. – Киев: МАУП. – 2001. – 168 с.
18. Психологічний портрет сучасного бібліотекаря : соціологічні дослідження в б-ках : інформ.-аналіт. бюл. / Нац. парламент. б-ка ; [уклад. О.О.Мастіпан]. – Київ, 2002. – Вип. 28. – 24 с.
19. Волкова, Н. П. (2006). Сприятливий соціально-психологічний клімат – основа ефективної комунікації у педагогічному колективі. Професійно-педагогічна комунікація, 60- 75 (Volkova, N. P. (2006). Favorable socio-psychological climate – the basis of effective communication in the teaching staff. Professional and pedagogical communication, 60-75).
20. Корпоративна культура бібліотеки як складова її успішного розвитку : рек. тематика семінарів працівників район. і міськ. б-к / Нац. парламент. б-ка ; [упоряд. Ю.Юхневич]. – Київ, 2012. – Вип. 9. – 48 с.
21. Карамушка, Л. М. (2003). Психологія управління. К.: Міленіум (Karamushka, L. M. (2003). Management psychology. K.: Millennium).
22. Roe A. The Psychology of Occupations / A. Roe. – New York: John Wiley & Sons. – 1956. – 340 p.
23. Lavrentyeva O.O. Didactic conditions for the formation of intellectual skills of high school students in the study of science and natural sciences: Abstract of the dissertation. . candidate ped. Sciences (13.00.09 - theory of learning). - Lutsk. - 2005. - 20 p.
24. Загальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704 с.
25. Лесков В.О. Психологічна реабілітація військовослужбовців запасу в системі мінімізації виявів негативних психологічних наслідків локальних воєнних конфліктів Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. К.: Т. VIII. Вип. 3. 2006. С.191-197.

26. Nisimchuk A.S., Padalka O.S., Shpak O.T. Modern pedagogical technologies: Study guide - K.: Publishing center "Prosvita"; Search and publishing agency "Book of Memory of Ukraine". 2000. – 368 p.
27. Браніцька Т. Р. Загальна характеристика фахівця соціономічної професії / Т. Р. Браніцька // зб. наук. праць Хмельницького ін-ту соціальних технологій Університету «Україна». – Хмельницький, 2012. – № 6. – С. 25–28.
28. Крижко, В. В. (2015). Теорія та практика менеджменту в освіті. К.: Освіта України (Kryzhko, V. V. (2015). Theory and practice of management in education. K.: Education of Ukraine).
29. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2011). Основи психології управління. Івано-Франківськ: Плай (Orban-Lembrick, L. E. (2011). Fundamentals of management psychology. IvanoFrankivsk: Play).
30. Мафтин, Л. В., Прокоп, І. С. (2019). Технологічний підхід як засіб модернізації початкової загальної середньої освіти. Молодий вчений, 7.1 (71.1) липень, 35-38 (Maftin, L. V, Prokop, I. S. (2019). Technological approach as a means of modernization of primary general secondary education. Young Scientist, 7.1 (71.1) July, 35-38).
31. Гвоздій С. П. Підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема / С. П. Гвоздій // Педагогіка безпеки. – Вінниця : Вінницький національний технічний університет, 2016. – № 1. – 40-47 с.
32. Holland John L. Psychological Classification of Occupations / John L. Holland and Others. – Baltimore: Johns Hopkins University, Md. Center for the Study of Social Organization of Schools. – 1970. – 68 p 26. Parsons F. Choosing a vocation / F. Parsons. – Boston: Houghton Mifflin. – 1909. – 187 p.
33. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 186 с
34. Степанов, О. М. (автор-упорядник) (2006). Психологічна енциклопедія. К.: «Академвидав» (Stepanov, O. M. (Ed.) (2006). Psychological Encyclopedia. K.: “Akademvydav”).
35. Терещук А.Д Травматичний досвід особистості: зміни та наслідки. Міжнародний журнал загальна та медична психологія. Загальна психологія. № 4(04), Київ, 2019. С. 34-35.
36. Психолого-педагогічні основи становлення творчої особистості вчителя: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції / Редкол. Лазарев М.О. – Суми: СДП, 1992. – 163 с.
37. Грицюк І. М. Професія психолога як сфера соціальної реалізації особистості / І. М. Грицюк // Освіта регіону : Політологія. Психологія. Комунікації. / Університет «Україна». – Київ, 2014. – № 4(37). – С. 84–88.
38. Роменець В.А. Психологія творчості. [Навч. посібник для ун-тів]. – К.: «Вища школа», 1971. – 247 с.
39. Lauer R.H. Social problems and the quality of life. 7-th ed. Boston: Mc Graw-Hill, 1998. 698 p.
40. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки / О.Є. Антонова // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної

освіти у вищій школі: [монографія] / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир, 2012. С.14–41.

41. Гуменюк О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.

42. Бабосов Е. Соціологія управління / Бабосов Е. – М.: Тетрасистемс, 2002. – 88 с.

43. Зборовський Г.Е. Соціологія управління: Учебное пособие / Г.Е.Зборовський, Н.Б. Костика. – М.: Гардарики, 2004. – 272 с.

44. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Дружиніна Інна Анатоліївна – Київ., 2009. – 239 с.

45. Палеха Ю. І. Ключі до успіху, або Організаційна та управлінська культури. Навч. посібник. – 2-ге вид. доп. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 337с.

46. Войтенко О.В. Розвиток творчих здібностей школярів на уроках літератури / О.В. Войтенко // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. Харків. 1997. С. 17–21.

47. Психологічний словник за ред. В.І.Войтка. Київ «Вища школа», 1982. - 214 с.

48. Андреева Г. М. Підручник для вищих навчальних закладів / . - 5-е изд., Испр. и доп. - М. : Аспект Пресс, 2007. - 363 с.

49. Воднік В. Структура соціально-психологічного клімату колективу, шляхи його регуляції та формування / В.Воднік // Бюлетень.—№ 5.—С. 36-70.

50. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці / В.О. Моляко. – Київ : Знання УРСР, 1989. – 36 с. – С. 25.

51. Papadopoulos R.K. (2002) Refugees, home and trauma. In Therapeutic Care for Refugees. No Place Like Home / edited by R.K. Papadopoulos. London: Karnac. 356 p.

52. Івкін В. М. Аналіз мотиваційного компонента психологічної готовності менеджерів освіти до управління змінами в освітніх організаціях / В. М. Івкін // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Київ: А.С.К., 2009. – Т. 1. – Ч. 24. – С. 19–29.

53. Молочко М.В. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в педагогічному колективі дошкільного закладу //Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол. Гузій (відп. ред.) та ін. – К.: НПУ, 2001. – Вип.6. – С.246-252.

54. Перкінс Д.Н. Творча обдарованість як психологічне поняття / Д.Н. Перкінс // Суспільні науки за рубежем. Сер. Науковедение. 1988. № 4. С. 88–92.

55. Івкін В. М. Психологічні умови формування готовності менеджерів середньої освіти до управління змінами в освітніх організаціях / В. М. Івкін // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С.Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – Київ: А.С.К., 2010. – Т. 1. – Ч. 25. – С. 10–15.

56. Пірен М.І. Деонтологія конфліктів та управління. Навчально-практичний посібник /М.І.Пірен. – К.: УАДУ, 2001. - 377 с.
57. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: Навч. посібник. Київ : Либідь, 2004. С. 228–246
58. Крикля К. П. Психологічні особливості професійного становлення майбутнього психолога в умовах сучасного суспільства / К. П. Крикля// Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія психологічна) – Львів., 2012. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 409–417.
59. Комарова В. Основні принципи й методи ефективного управління персоналом. Ефективність державного управління: збірник наукових праць. 2010. Вип. 24. С. 188–195.
60. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): монографія. Київ : МАУП, 2000. С. 89–127.
61. Сапельнікова Т.С. Психологічні особливості активності старшокласників в соціальних мережах INTEGRATION OF SCIENTIFIC AND MODERN IDEAS INTO PRACTICE Stockholm, Sweden 2022, с. 748-752, ISBN – 979-8-88831-926-0 , DOI – 10.46299/ISG.2022.2.8
62. Schnurr, & Green, (2004) Understanding Relationships Among Trauma, PostTraumatic Stress Disorder, and Health Outcomes.
63. Москальов М. В. Психологічні особливості розвитку психологічної культури майбутніх практичних психологів / М. В. Москальов // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія». – Харків, 2011. – № 94, Том 2. – С. 14–17.
64. Процесно-структурований менеджмент: методологія та інструментарій: монографія / О. Є. Кузьмін, І. В. Алексєєв, О. Г. Мельник, Н. Я. Петришин та ін.; за ред. д.е.н., проф. О. Є. Кузьміна. Львів : Видавництво «Растр-7», 2013. 428 с.
65. Романов А. О. Д. Дослідження факторів впливу на соціально-психологічну домінуючу систему управління персоналом. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2015. Вип. 2. С. 229–233.
66. Lubart T. Children's creative potential: an empirical study of measurement issues / T. Lubart, C. Pacteau, A.Y. Jacque, X. Caroff // Learning and Individual Differences. 2010. № 20. P. 388–392.
67. Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: Науково-метод.посібник / За ред.В.В. Рибалки. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 388 с.
68. Айзенк Г. Ю. Интеллект: новый взгляд / Г. Ю. Айзенк// Вопросы психологии. - 1995.- № 1. - С. 111-131. 2
69. Сосновенко, Н. Соціально-психологічний клімат педагогічного колективу. Практичний психолог: школа. 2013. № 4. С. 29–37; №6. С. 27–32.
70. Хаузер Марк Д. Мораль и разум. Как природа создавала наше универсальное чувство добра и зла / Марк Д. Хаузер.– Київ : УМО НАПН України.– 2008.– 640 с.
71. Aksenova, I. S., & Kasatkina, N. S. (2013). Formirovanie blagopriyatnogo sotsialnopsihologicheskogo klimata v pedagogicheskom kollektive [Formation of a favorable socio-psychological climate in the teaching staff]. Vestnik

Chelyabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, 10 (15), 83–100 (rus).

72. Козир А. В. Акмеспрямовані стратегії формування фахової майстерності майбутнього вчителя музики. Теорія та методика мистецької освіти. Наукова школа Г. М. Падалки: Колективна монографія / під наук. ред. А. В. Козир. Вид. друге, допов. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 402 с.

73. Гуменюк О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 47–81.

74. Фурман А.В. Теоретична модель гри як учинення / Анатолій В. Фурман // Наука і освіта. – 2014. – №5/СХХІІ. – С. 95–104.

75. Loseva, N. A., & Sergeychuk, O. S. (2015). Organizatsionno-pedagogicheskie usloviya formirovaniya blagopriyatnogo sotsialno-psihologicheskogo klimata v kollektive doshkolnogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya [Organizational and pedagogical conditions for the formation of a favorable social and psychological climate in the team of a preschool educational institution]. Nauchno-metodicheskiy elektronnyy zhurnal "Kontsept", Vol. 13, 3481–3485 (rus).

76. Кравець І. М., Совира Н. Р. Соціально-психологічний клімат в трудовому колективі та шляхи його поліпшення. International scientific conference «Modernization of socio-economic systems: the new economic conditions», Sept. 28th, 2016, Kielce, Poland : proceedings of the conference. Kielce: Baltija Publ., 2016. Pt. II, p. 73-76.

77. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипниченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К. : Просвіта, 2001. 416 с.

78. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Х. : Прапор, 2009. 627 с.

79. Чуйко О. М. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності студента-психолога / О. М. Чуйко, Х. Я. Червак // зб. наук. праць: психологія. – Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім.В. Стефаника», 2014. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 164–173.

80. Воднік В. Структура соціально-психологічного клімату колективу, шляхи його регуляції та формування. Бюлетень. 2013. № 5. с. 36-70.

81. Korablina E. P. Pomosch i pomogayuschie / E. P. Korablina, L. A. Kolchanova // Vestnik Baltiyskoy pedagogicheskoy akademii. – 2002. – Vyip. 43. – S. 143–145.

82. Фурман А. В., Шандрок С. К. Організаційно-діяльнісні ігри у вищій школі: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман, Сергій Костянтинович Шандрок. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 272 с.

83. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія: навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для оцінки рівня творчої атмосфери в педагогічному колективі

Мета: Визначити рівень творчого середовища у закладі освіти та виявити фактори, що сприяють або перешкоджають його розвитку.

Інструкція: Оцініть наведені твердження за шкалою від 1 до 5, де: 1 – зовсім не погоджуюсь, 5 – повністю погоджуюсь.

1. У нашому колективі заохочуються нові ідеї та ініціативи.
2. Керівництво підтримує творчі експерименти педагогів.
3. Педагоги мають свободу у виборі методів навчання.
4. Колеги охоче діляться своїми творчими знахідками.
5. В закладі освіти створені умови для професійного саморозвитку.
6. Спільна робота над інноваційними проектами є частиною нашої професійної діяльності.
7. У нашому закладі освіти панує атмосфера відкритості та довіри.
8. Я маю можливість брати участь у тренінгах, воркшопах та інших заходах, що розвивають мою креативність.
9. У нашому закладі проводяться заходи, що сприяють розвитку творчого мислення (мозкові штурми, креативні конкурси, педагогічні майстерні тощо).
10. Я відчуваю мотивацію до творчої діяльності у своїй професійній сфері.

Методика визначення рівня креативності педагогів

Мета: Оцінити рівень прояву творчої індивідуальності педагогічних працівників.

Завдання: Оберіть твердження, що найбільше відповідає вашій поведінці:

1. Як ви ставитеся до нововведень у навчальному процесі?
 - а) Охоче впроваджую нові методи та технології.
 - б) Використовую перевірені методики, але інколи експериментую.
 - в) Віддаю перевагу традиційним підходам.
2. Чи використовуєте ви інтерактивні методи навчання?
 - а) Постійно.
 - б) Іноді, коли це доречно.
 - в) Майже не використовую.
3. Як ви реагуєте на нестандартні ситуації у навчальному процесі?
 - а) Шукаю творчі рішення, намагаюся адаптувати методику.
 - б) Пробую розв'язати проблему стандартними методами, але допускаю творчий підхід.
 - в) Дотримуюся чітких інструкцій, не імпровізую.
4. Як часто ви берете участь у професійних творчих заходах (конференціях, конкурсах, майстер-класах)?
 - а) Регулярно.
 - б) Час від часу.
 - в) Майже ніколи.

Інтерпретація результатів:

- Переважна кількість відповідей "а" – високий рівень креативності.
- Переважна кількість відповідей "б" – середній рівень креативності.
- Переважна кількість відповідей "в" – низький рівень креативності, рекомендується розвиток творчих навичок.

Приклади вправ для розвитку креативності педагогів

1. Вправа «Мозковий штурм»

Тема: «Якими способами можна зробити навчання більш цікавим?»

Формат: учасники пропонують ідеї без обмежень, після чого група аналізує їх та обирає найефективніші.

2. Вправа «Зміни перспективу»

Завдання: Розглянути звичайну ситуацію з точки зору різних ролей (учня, батьків, колег, керівника).

Мета: Розширення творчого мислення, розвиток емпатії та гнучкості у прийнятті рішень.

3. Вправа «Педагогічна імпровізація»

Завдання: Викладачам пропонується провести міні-урок, використовуючи випадково обрану методику (наприклад, пояснити тему через гру, історію або малюнок).

Мета: Стимулювання нестандартного підходу до викладання.

FOR AUTHOR USE ONLY

Алгоритм створення творчої атмосфери у педагогічному колективі

1. **Діагностика** – оцінка рівня творчого середовища (анкетування, опитування).
2. **Формування команди змін** – створення ініціативної групи педагогів.
3. **Розробка заходів** – планування методичних заходів, спрямованих на розвиток творчості.
4. **Реалізація програми** – проведення тренінгів, конкурсів, майстер-класів.
5. **Оцінка ефективності** – аналіз змін у колективі, рефлексія та корекція стратегії.

FOR AUTHOR USE ONLY

Відомості про авторів:

Андрій ТИТОВИЧ

доцент кафедри хореографії та спортивних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент.

Andrii TYTOVYCH

Associate Professor of the Department of Choreography and Sports Disciplines of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine). <https://orcid.org/0000-0002-4283-4105>

Оксана ЮДЕНКО

начальник навчальної лабораторії кафедри спеціальної підготовки навчально-наукового інституту фізичної культури та спортивно-оздоровчих технологій «Національний університет оборони України», м. Київ, кандидат педагогічних наук, доцент.

Oksana YUDENKO

Oksana Yudenko Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Training Laboratory of the Department of Special Training, Educational and Research Institute of Physical Culture and Sports and Recreation Technologies, National Defence University of Ukraine (Ukraine). <https://orcid.org/0000-0002-8485-7794>

Олександр ХАЦАЮК

Начальник кафедри фізичного виховання, спеціальної фізичної підготовки і спорту – начальник фізичної підготовки і спорту Київського інституту Національної гвардії України, старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, заслужений тренер України, магістр.

Olexandr KHATSAIUK

The head of the department of physical education, special physical training and sports is the head of physical training and sports Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Senior Lecturer, Department of Tactical and Special Physical Training, Kharkiv National University of Internal Affairs, Honored Coach of Ukraine, M.Sc (Ukraine). <https://orcid.org/0000-0002-4166-9099>

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.morebooks.shop

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit! Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.shop

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNIScriptum

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY

FOR AUTHOR USE ONLY